

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI VÄLJAANNE

TOIMKOND: J. AAVIK, A. R. CEDERBERG,
M. J. EISEN, O. LOORITS, J. LUIGA, J. MARK,
J. MÄGISTE, E. NURM, A. SAARESTE, FR. TUGLAS

TEGEV TOIMETAJA J. V. VESKI

KAHEKÜMNE-ESIMENE AASTAKÄIK
1927

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KIRJASTUS

Dr. med. JUHAN LUIGA

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KUUKIRI

1927

XXI AASTAKÄIK

№ 10

Dr. med. Juhan Luiga.

Tähendusi tema arstlikust tegevusest.

Seal on hea, kus mina olen.
13. 4. 1924. J. Luiga.

I.

Luiga kaitsis oma väitekirja „Vaimuhaigete hooldamine Baltimail“ 1904. a. Ei enne ega pärast pole ükski väitekirja nii suuri laineid löönud kui Luiga oma tookord. Kaitsmisele oli Tartu Ülikooli aulasse palju publikumi kogunenud. Vastu vaidles eriti professor Karl Dehio, sest temale kui baltluse esindajale ei meeldinud Luiga julged ning põhjendatud väited vaimuhaigete halva seisukorra kohta Baltimail. Peale ametlikkude oponentide võttis muude hulgas publikumist sõna ka Jaan Tõnisson. See väitekirja-kaitsmine oli tookord sündmuseks Tartu elus, eriti eesti seltskonnale, ja dr. Luiga — põnevuse keskkohaks.

Mida sisaldas see väitekirja siis nii kummalist, et tema ümber säärane vaidlus tekkis?

Luiga töö koosneb kahest osast. Esimeses osas (108 lk.) annab ta ajaloolise ülevaate vaimuhaigete hooldamisest Baltimail ja kirjeldab üksikasjaliselt igat vaimuhaigete hooldamise asüüli ja raviastutist. Neid oli siis Baltimail 12: Eestimaal 3, Liivimaal 6 ja Kuramaal 3.

Erilist meelepaha sünnitasid võimukandjaile Luiga töö sissejuhatuses ettetoodud väited, nagu ei oleks balti aadel, kelle käes ju maa juhtimine tegelikult oli, küllalt vaimuhaigete eest hoolt kandnud ja nagu oleksid Baltimaad isegi Vene sisekubernangudest selles asjas taha jäänud. Tõesti, Baltimail hakati vaimuhaigete hooldamises esimesi vagusid ajama alles 1824. a. saadik, kuna laiem arusaamine aastasaja lõpu poole maad hakkas võtma. Tartu vaimuhaigete kliinik asutati 1881. a. ja „Seewald“ Tallinna läheduses alles 1903. a.

Teiseks väidab Luiga oma töös, et mitte kultuur ei vii väljasuremisele, vaid mittekultuur: pimedus, viletsus, rumalus.

Kolmandaks astus ta südilt üles selle põhjendamata süüdistuse vastu, nagu oleks eesti talupoeg nürimõistuselise ega suudakski kultuurikõrgusele tõusta.

Toome siin mõned näited ta väitekirjast. Luiga kirjutab: „Baltimaade mõjuvaid isikuil ei olnud arusaamist, ei jätkunud taipu selle äärmiselt viletsa seisukorra mõistmiseks, milles viibisid vaimuhaiged ja nende perekonnad — ei olnud ka ettekujutust vaimuhaigete tõsise arvu kohta Baltimail.“ — „Siin valitses härrastemoraal — „Herrenmoral“. Meie provintside võimukandjad ja mõjukad isikud seisid suurest rahvahulgast kaugel keele ja rahvuse erinemise pärast.“ — „Kauge maa tagant — eemalt eelistas meie mõisnik tegemist teha talupojaga, — vahe talupoja füsioloogilise ja patoloogilise nõrkumõistuse vahel ei paistnud talle seepärast mitte eriti silma. Nii füsioloogilise kui ka patoloogilise nõrkumõistuse mittearmsate, kahjulikkude tunnuste vastu võideldi tagajärjerikkalt — vitsadega.“ — „Äärmine vaesus, mis kestis aastasadu, võimatu halb toimumine — poolnälg, krooniline Balti talupoja nälginine ühes kurnava tööga pidid tas tingimata välja kutsuma kehalist ja hingelist degeneratsiooni, mille jäljed veel mitte nii ruttu ei kao.“

Sada aastat tagasi kurseerusid Tartu saksa seltskonnas kõige inetumad anekdoodid eesti talupoja kohta. Talupoja vaesust, isegi mõisnikkude vaesust, peeti eesti talupoja nürimõistuse ja idiotismi tagajärjeks.¹⁾ Luiga vastab sellele järgmiselt: „Need anekdoodid karakteriseerivad ülihästi tolleaegse Balti „kõrgema“ seltskonna ühiskondlikku nürimeelsust ja vaatlejate naiivsust, kuid ei või mingil kombel anda isegi kõige vähemat aimu tolleaegse eestlase nõrkadest külgedest. Kahtlemata leidis eestlaste hulgas ka nõrgamõistuselisi. Veenduvamalt kui kõik anekdoodid — kui kellelgi on vajadust selles veenduda — lõendab eesti rahva loomulikku annet „Kalevipoeg“ ja lõpmatu hulk luulelugusid, laule jne. — esemed rahva loova vaimu rikkast varakambrit, praegusel ajal unustusehõlmast päästetud. Nende allikas ei ole kaugeltki veel mitte tühjendatud.“

Oma töö teises osas (56 lk.) annab Luiga ülevaate seniseist vaimuhaigete statistikaist Baltimail, mis õige puu-

¹ N. J. Pirogov, Lebensfragen. Stuttgart 1894, lk. 338.

dulikud, ja toob omad andmed Tartumaa kohta. 1902. a. suvel sõitis ta jalgrattal läbi kõik 11 Tartumaa kihelkonda ja tutvunes isiklikult iga vaimuhaigega. Ta leidis 761 vaimuhaiget 98 083 elaniku kohta, ehk ühe vaimuhaige 128 elaniku kohta, s. o. 7,9 vaimuhaiget iga 1000 elaniku kohta. Kui sellele arvule juurde lisada 276 vaimuhaiget nendest valdadest, kuhu Luiga isiklikult ei saanud sõita, kelle olemasolu kohta tal aga küll kindlad teated olid, siis saame tervest Tartu maakonnast (Tartuta) 1037 vaimuhaiget 151 256 elaniku kohta ehk 1 vaimuhaige 146 elaniku kohta, s. o. 6,8 vaimuhaiget 1000 elaniku kohta.

Selle suure arvu vaimuhaigete hulgas leidis Luiga 207 (28,2%) niisugust, keda tarvis hooldada asüülis, ja 59 (8,2%) säärast, keda tarvis saata ravilasse; s. o. 36,4% kõigist vaimuhaigeist vajas hooldamist kinnistes asutistes. Nii oli iga 500 terve inimese kohta vajalik üks voodi vaimuhaigete-asutistes. — Enam kui 80% haigeist kuulus vaese rahva hulka.

Suure püsivusega jälgis Luiga 1912. a. saadik Tallinna läheduses oleva Suure-Prangli saare elanikkude psühho-patoloogilisi jooni. Ta kõneles selle üle juba Põhja-Balti Arstideseltsi avamiskoosolekul 1912. a. ja esimesel eesti arstide kongressil 1921. a. sügisel Tartus.

Selle uurimusega võttis ta esimesena meil Eestis tarvitusele selle meetodi ning viisi, mida Rootsist prof. Lundborg riikliku tõubioloogia-instituudi abil ja Saksamaal Müncheni tõutervishoiu-harrastajad käsitlevad: uurida süstemaatiliselt läbi terve rahvas ta tõubioloogilistes avaldusviisides. Sellel vaatlusviisil on kindlasti sügav põhi all ja sellel uurimisviisil suur tulevik ees.

Teised Luiga teaduslikud tööd, nagu „Peaaju aluse orgaanilised häired nooruseas vaimuhaiguste põhjustena“, „Sümpaatikuse närvikava haigused algava tuberkuloosi ilma“ ja „Enuresis nocturna ja diurna“ kannavad kitsast arsiteaduslikku laadi ega kuulu seepärast mitte käesoleva ülevaate alla.

II.

Eesti rahvapärases arsiteaduslikus kirjanduses on Luigal kindel koht ja hea nimi. Mõned tema tööd sellel alal tuleb parimate ning tõsisemate hulka lugeda, mida meil sel alal üldse on ette näidata. Siia kuuluvad ta kolm tööd: „Langetõbi“, „Päävalu“ ja „Närvinõrkus“. Vaevalt leidub nii elavalt ja meisterlikult kirjutatud töid isegi suurtes kultuurkeeltes, nagu seda Luiga on osanud teha.

Elavalt ja üksikasjaliselt, kuid seejuures selgesti ja piltlikult tuuakse meie ette langetõve mitmesugused vormid ja avaldusviisid. Meie nagu näeksime oma ees langetõbiseid, tunneksime nende häda ja tahaksime nendele abiks olla. Me unustame kõik ja jälgime neid kujusid, mida Luiga meie eest laseb mööda minna.

Peavalu kirjeldus on samuti klassiline. Mitte kuiv mõistusteline seletus, vaid elavad pildid, elav panoraam, maalitud sõnadega. Nagu hea õpetaja, kes oma õpilastele mitmesuguseid haiguse tunnuseid näitab, laseb ka Luiga meie eest mööduda paljusid peavaludega inimesi. Igaühe juures peatub ta, seletades meile selle isiku peavalu põhjusi, tunnuseid ja parandamisvõimalusi. Ühel on lood paranemiseks head, teisel halvad, nagu elugi ühele õnne, teisele õnnetust toob. Ilusad loodusepildid ja tabavad võrdlused vahelduvad alatasa ja õrn osavõtte laste ja vae-sema rahva elust tundub igal pool ta kirjutatus. Lastele mereranda soovitades kirjutab Luiga: „Peale päikese ja õhu näeksid lapsed mererannas looduse vägevaid jõudusid merelainetes töötamas. Looduse lihtne iludus jätkaks jälgesid laste meelde, annaks neile ainet pärasises elus mõtlemisele ja loomulikule joovastusele iluduses. Ranna kalamees Jakob oli see, kes Kreutzwaldile kõige sügavamalt „Kalevipoja“ luule ilu ja vägevuse südamesse laulis.“

„Närvinõrkus“ on samuti meistritöö. Siin on palju tabavaid tähelepanekuid, palju looduse, ajaloo ja hingeelu tundmist. Ja kõik see on põimitud vaimusädemetega voolavaks jutuks, vaimurikkaks arutluseks. Luiga nagu elab kaasa ja tunneb kaasa sellele, mida ta kirjutab. Mitmesugused närvinõrgad inimesed seisavad meie ees, me näeme neid ja nad äratavad meis kaastundmust. Üksikut inimest kirjeldades ei unusta Luiga mitte kogu rahvast ja tema eluhuvisid. Luupainajast rääkides hüüab ta: „Meil on kahest küljest luupainaja peal“.

„Kuskil metsa ääres elumajas, kus õhus palju hapnikku, kus silmad kaugele võivad rännata, ilma et neid miski eksitaks, kus elu kirgedeta ja vapustusteta, kaugel politikast ja kunstluulest — sinna saadan ma suvel ja talvel oma erguhellu põdejaid ja nad tulevad varsti kosunult ja rõõmsalt tagasi.“

5. detsembril 1907. a. pidas Luiga „Vanemuises“ rahvale kõne. See kõne on sama aasta „Tervises“ ära trükitud: „Päätükk rahva tervishoiust“. Siin tulevad kõige paremini nähtavale ta vaated ühiskondliku tervishoiu kohta ja ta tähelepanekud meie rahva hädadest. Siin näitab ta

ka, mida ta sooviks meie rahva paremale elujärjele tõstmiseks ette võtta. Ja ta liigub siin täiesti selles õhkkonnas, mida meie praegu eugeenikaks ehk tõutervishoiuks nimetame. Vaevalt saadi temast siis aru. Ja isegi nüüd, 20 a. hiljemini, on see liikumine paljudele tegelastele arusaamatu.

Juba oma töö alguses hüüab Luiga: „Kõigest kehaliikust tervisest hoolimata on rahva arv vähe kasvamas.“ — „Meil on tundmus oma rahva tervist uurides, nagu haiget vaadates, kes pika tõve on läbi põdenud; keha kosub jõudsasti, aga südame tegevus on veel nõrk ja vaim ei kuula hästi sõna.“ — „Oma rahvast vaadates pead tahtmata tunnistama: sa näed seal ta näolt — hoolt ja vaeva, visadust ja väsimatust, aga mitte — täitust ja jõudu.“ — „Selge on, et aja jooksul need põhimõtted, mis nüüd juba põlluvilja ja koduloomade kasvatamise juures õigeks on tunnistatud, edaspidi ka inimesetõu kasvatamisel ja parandamisel maksvaks tunnistatakse. Meie peame teadma, et mitte igauks inimene tublit inimest sünnitada ei saa, vaid et sääal mitme põlve kehalisi ja vaimlisi omadusi peab toitmise ja harjutuse teel arendama.“ — „Needsamad abinõud, mis meie oma kariloomade tõu tõstmiseks tarvitusele oleme võtnud, ei jää kohaste muudatustega ka inimsoo parandamisel kasu toomata.“

Luiga ütleb, et igal inimesel on õigus saada oma elu ülalpidamiseks füsioloogilist miinimumi nii toidu, korteri kui päikese ja õhu suhtes. „Kas teie arvate, et ärakurnatud töölise naine, kes näost vereta, meelest rõhutatud, ihust väsinud, oma last rinna all õiget viisi toita saab? Ei saa. Vereringvool on puudulik, veri ise on toidujõu poolest vaene, millest see tulevane kodanik siis toidetud peab saama?“ — „Allpool füsioloogilisi nõudmisi hakkab kõdunemine, degeneratsioon. Ja degeneratsioon ei jää seisma, vaid ta veereb niikaua allapoole, kuni ta võsu välja suretab.“ — „Aga kui midagi püha on, siis on see tulevase soo sünnitamine. Ja kui inimesed meelega tulevasele soole haiget, viga teevad, siis peaks neid karistama.“ — „Inimestele, kes haiged on, niisuguste haiguste käes põevad, millest tulevane sugu kannatada võiks, peaks laste sünnitamine ära keelata.“ — „Kellel rasked haigused küljes, kellel nõtrus suur, need peab tulevikuriik isade hulgast välja praakima; seda nõuab inimsus. Kes nõtrade laste koloniid on näinud, on tunda saanud, kui palju kannatust ja valu siin ära oleks võidud hoida, see saab selle seaduse poolt oma hääle andma. Oma õiguste kaitsmiseks oleks lastel õigus mässu teha, kui nad saaksid.“ —

„Schopenhauer andis nõu raiskuläinud loomuga meesterahvaid — ära kohitseda ja ülirumalaid naisterahvaid kloostrisse saata, et nad ei saaks oma pahu omadusi sünnitamise teel edasi anda.“ — „Ema on naistesoo kõige kõrgem aste.“

Need Luiga elavad sõnad ei tarvita selgitamist. Vaevalt oleks isegi tüttervishoiu põhjendaja Francis Galton suutnud oma õpetust paremini seletada, kui seda teeb kaugelenägija ja etteaimaja Luiga.

Luiga kirjutas 1910. a. ühele raamatule¹⁾ eeskõne, kus ta seletab, mis on tervishoid: „Tervishoid ei tähenda mitte ainult haiguste eest hoidmist, haiguste eemalhoidmist, vaid ta tähendab ka tervise tõstmist, eluvõimete äratamist kõrgemale astmele. Üksiku kui ka kogu rahva võim ja vägi seisab temas eneses, mis seda suurem on, mida enam välja arenenud, loomuliselt edenenud üksik või rahvas on. Loomulikult kasvada, s. t. edeneda võib ainult terve keha. On arusaadav siis, et tervise hoidmine ja edendamine meie elus tähtsat osa peab mängima. Inimese tervisega kasvab inimese elurõõm, sellega ühtlasi elu väärtuste õigem hindamine ning tahtmise ja tegevusejõu tugevamaks tegemine.“

III.

Peale „Tervise“ avaldas Luiga oma mõtteid rahva tervishoiu ja hingehaiguste kohta tihti ka ajalehtede veergudel: „Postimehes“, „Päevalehes“ ja „Vabas Maas“. Neid artikleid on praegu raske üles leida ja sellepärast peavad nad vaatlusest välja jääma. Täheandan ainult nii palju, et nad olid alati oodatud ja neid luges igaüks huviga. Eriti palju avaldas ta ühiskondliku tervishoiu kohta oma mõtteid „Vabas Maas“, selle lehe joonealuse „Tervishoiu kirjades“. Siin võttis ta Tallinna linna tervishoiu puudused käsitlusele, tehes seda nii põhjalikult ning huvitavalt, et vaevalt ükski lehe lugeja neid lugemata jättis. Nad olid poliitiliste, ühiskondlike ja kunstiküsimustega läbi põimitud, sätendasid vaimust, mõtteleenust ja hulljulgeist paradoksides. Nad elektriseerisid inimesi. Neid võidi imestella või — vihata. Külmaks ei jätnud nad kedagi.

IV.

Luiga oli Tallinna linna tervishoiuarstiks ja linna poeglaste-kaubanduskoolis kooliarstiks. Neid võrdlemisi väikesi kohti täitis ta korralikult ja kohusetruult. Igal pool-

1) Tervishoiu raamat. „Teaduse“ kirjastus. Tallinnas 1910.

aastal tuli tal pool linna tervishoiuliselt läbi vaadata, kõik söögi- ja joogikohad, tööstus-ettevõtted ja kauplused, mitmesugused äride ruumid, samuti klosetid, mustavee-augud ja prügikastid. See nõudis suurt tööd ja palju aega. Peale nende ametlike käikude veel erakordsed käigud kaebuste ja mitmesuguste nõudmistepuhul.

Kui Tallinna linnal 1920. a. kevadel tervishoiubüroo juhatajat tarvis oli, siis oli iseenesest mõistetav, et seda kohta Juhan Luigale pakuti. Kuid Luiga ei võtnud seda austavat pakkumist mitte vastu, nagu ta ka Tartu Ülikooli vaimuhaiguste-õppetooli vastu ei võtnud, mida eesti ülikool talle 1919. a. pakkus. Tema iha ei käinud mitte kõrgete kohtade järele. Ta seisis kõrgemal igast kõrgest kohast. Ja vaevalt leidub Eesti Vabariigis administratiivkohti, kus Juhan Luiga ei oleks võinud eduga töötada!

Juhan Luiga mõjus oma isikuga ja oma tabavate, katkendiliste sõnadega.

Tallinna linna tervishoiu-komisjonis kuulati alati heameelega Luiga arvamisi ja arvestati neid kui kõige kaaluvamaid ja oisstarbekohasemaid. Ja Tallinna linnal on küllalt põhjust tänuga Juhan Luigat mälestada. Ja Tallinna linn võib uhke olla, et Juhan Luiga oli tema teenistuses.

Imelikul viisil ei leia me Luigat mitte Põhja-Balti Arstideseltsi eestseisusest, vaid ainult „Keele ja arvustuse komisjonist“. Kuid selle peale vaatamata oli ta mõjukamaid ja tegevamaid seltsi liikmeid. Ei olnud arutlusel küsimusi, kus Luiga mitte ei oleks meid kõiki üllatanud oma tabavate märkustega ja oma suure eruditsiooniga. Kus tema oli, seal oli hea olla, seal oli elu, oli tuld.

V.

Juhan Luiga oli ideeline arst, aus ja õiglane arst, mitte meditsiinlane, nagu neid praegusel ajal üles kerkib. Olles suurem närvi- ja vaimuhaiguste eriteadlane Baltimail, ei kasutanud ta oma seisukohta sissetulekute mõttes. Reklaam ja teised võtted olid talle võõrad. Kuid siiski. Kordkorralt ja järkjärgult suurenes ta abitarvitajate arv. Lugu pidamine ja austamine tema kui arsti vastu oli alaliselt kasvamas. Teda mõistsid ja hindasid esiotsa ainult üksikud, kuid alatasa suurenes nende hulk.

VI.

Nüüd on see haruldane isik meilt lahkunud!.....

Ta jättis meile päranduseks palju omapäraseid seisukohti ja sügavaid põhimõtteid, mis praegu üksikutele aru-

saadavad, kuid aasta 50 pärast ehk läbi löövad, eriti tema algupärased vaated meie ajaloos ja usuküsimustes.

Arstiteaduses jääb tema väitekiri „Vaimuhaigete hooldamine Baltimail“ nurgakiviks kõigile Balti rahvastele selle ala korraldamisel.

Suure-Prangli saare elanikkude süstemaatilise uurimisega algatas ta Eestis täiesti uue uurimisala, mille tähtsusest meil praegu vaevalt suudetakse aru saada, kuid millel kindlasti tulevik ees seisab.

Tema populaarsed tööd: „Langetõbi“, „Päävalu“, „Närvinõrkus“ ja „Päätükk rahva tervishoiust“ jäävad klassilisteks töödeks meie väheses rahvakirjanduses. Nad on väärt, et neid üheskoos uuesti välja antaks. Nad on väärt, et iga eestlane neid loeks ja nende juures mõtetes peatuks . . .

Luiga tähtsamad arstiteaduslikud tööd :

1. Призръііе душевнобольныхъ въ Прибалтійскомъ краѣ. Типографія газ. „Postimees“, Юрьевъ, 1904.
2. Langetõbi. „Tervis“ 1904, nr. 4.
3. Päävalu. „Tervis“ 1906, nr. 1.
4. Närvinõrkus. „Tervis“ 1907, lk. 17.
5. Päätükk rahva tervishoiust. „Tervis“ 1907, lk. 65.
6. Närvinõrkuse rohitsemisest ja ärahoidmisest. „Tervis“ 1908, lk. 33.
7. Psühopatoloogilised ilmed Suur-Pranglisaare elanikkudes. „Eesti Arst“ 1922, nr. 12.

Luiga kohta on kirjutatud :

Dr. med. J. Brennsohn, Die Aerzte Livlands. Riga, 1905.

Dr. med. J. Brennsohn, Die Aerzte Estlands. Riga 1922.

Eesti Biograafiline Leksikon II. Tartu, „Loodus“ 1927.

Eesti päevalehed: „Postimees“, „Päevaleht“, „Vaba Maa“, „Kaja“ ja „Rahva Sõna“ 20. okt.—25. okt. 1927, „Eesti Arst“ 1927, nr. 10.

A. Lüts.

Eesti vormi- ja tuletusõpetuste ülevaade (1637—1927).

3

Eduard Ahrensi „Grammatik der Ehstnischen Sprache Revalischen Dialektes“, „Erster Teil: Formenlehre“, Reval 1843, jaguneb viide peatükki: I „Mutation“, II „Declination“ (lk. 29—65), III „Conjugation“ (lk. 66—86), IV „Partiteln“ (lk. 86—98), V „Wortbildung“ (lk. 99—111).

„Mutatsioonid“ all käsitletakse: „elisiooni“ („naht — nahha“, „targa — tarrata“), „assimilatsioonid“ („põld — põllo“), „emollitsiooni“ („tarf — targa“), „insertiooni“ („mähhe — mähke“), „dissimilatsioonid“ („hammas — hamba“) ja „induratsioonid“ („tungaš — tunka“) nähteid.

II. „Declination“. Käänded jaotatakse kahte liiki:

- 1) Fleksiiv-käänded. (Helleri järgi) { Definiitiv, praegune nomin.
Relatiiv, „ genitiiv
Indefiniitiv, „ partitiiv (lk. 29).
- 2) Suffiksiiv-käänded. (Renvalli järgi) { { 1. Essiiv: „tulle na
2. Faktiiv: „ ts
3. Illatiiv: „ šfe
4. Inessiiv: „ š
5. Elatiiv: „ ft
6. Allatiiv: „ le
7. Adessiiv: „ l
8. Ablatiiv: „ lt
9. Karitiiv: „ ta“ (lk. 51).

Käänmisel koondatakse noomenid kaheksateistkümnesse klassi.

1. Ühesilbised sõnad.

I klass: lõpul mingi konsonant; relatiivis (genitiivis) lisandub tüvehäälik, mis esineb ka indefiniitivis.

a-tüved: „laew, laewa, laewa, laewad, laewade“

e- „ „hing, hinge, hinge, hinged, hingede“

i- „ „sop, soppi, soppi, soppid, soppide“

o- „ „laul, laulo, laulo, laulud, laulude“ (lk. 31).

II klass: lõpul kas pikale vokaalile järgnev liikvida või lühik. vokaalile järgnev rš; tüvehäälikuks = e:

„feel, fele, feelt, feled, feelte, fei“

„õis, õie, õit, õied, õite, õifi“ (lk. 36).

III klass: lõpul vokaal; relatiiv definiitivi sarnane; sg. indef. -d, pl. indef. -id.

„ma, ma, maad, maad, made, maid“ (lk. 37).

2. Kahesilbised kinnised sõnad.

IV klass: lõpul mingi konsonant: relatiivis lisandub vokaal.

„amat, o, ut, ud, ute, uid“ (lk. 38).

V klass: lõpul it või lit (nit); relatiivis lisandub o:

„norif, o, ut, ud, ute, uid“.

VI klass: lõpul -s; relatiivis lisandub e:

„harjas, harjatse, harjast, harjatsed, harjaste, harjatsid“.

VII klass: lõpul -s, mis relatiivis kaob:

„puhhas, puhta, puhhast, puhtad, puhhaste, puhtaid“.

VIII klass: lõpul liikvida; relatiiv kontraheeruv.

„künal, kündla, künalst, kündlad, künalde, kündlaid“ (lk. 41).

3. Kahesilbised lahtised sõnad.

IX klass: lõpul mitte e; relat. ja indef. lõpevad defin. vokaaliga; pl. ind. -sid.

„emna, emma, emma, emmad, emmade, emmasid, jaggo, jao, jaggo, jaud, jaggude, jaggusid“ (lk. 43).

X klass: lõpul mitte e; relat. ja def. lõpevad sama vokaaliga; sg. ind. -t, pl. ind. -id.

„aasta, aasta, aastat, aastad, aastate, aastaid“ (lk. 44).

XI klass: lõpul e; relatiiv ja definitiiv lõpevad sama vokaaliga.

„õige, õige, õiget, õiged, õigete, õigid“.

XII klass: lõpul e, millele lisandub relatiivis -me.

„ašse, ašfeme, ašset, ašfemed, ašfemete, ašfemid“.

XIII klass: lõpul e, millele lisandub relatiivis -da.

„pimne, pimmeda, pimmedat, dad, date, daid“.

XIV klass: lõpul ne:

„waene, waese, waest, waesed, waeste, waesid“ (lk. 47).

XV klass: lõpul i, relatiiv kontraheerunud:

„ašji, ašja, ašja, ašjad, ašjade, ašjo“.

XVI klass: lõpul i, mis relatiivis muutub e-ks:

„hanni, hanne, hand, hanned, hannede, hanni“ (lk. 48).

XVII klass: lõpul i ja sisekonsonandiks šš, mis relatiivis elideerub:

„täšši, täe, tät, täed, tätte, täšši“.

4. Kolme- (ja nelja-) silbised sõnad.

XVIII klass: lõpul to, millele lisandub relatiivis -ma:

„holetu, tuma, tumat, tumad, tumate, tumaid“ (lk. 49).

Grammatika teises täiendatud väljaandes (Reval, 1853) koondab E. Ahrens oma 1848. a. ilmunud kirjutises „Sur Declinationslehre“ püstitatud põhimõttele 18 käändklassi indefinitiivi lõppude järgi nelja deklinatsiooni (lk. 40—66).

1. Ühesilbised sõnad.

Esimene deklinatsioon.

Indefinitiivi lõpp { ainsuses — türevokaal.
mitmuses — mitte -id.

- I kl. „laew . . . laewa . . . laewu
tal . . . talle . . . tallesid
jõhw . . . jõhwi . . . jõhwisid
laul . . . laulu . . . laulusid“
- II kl. „afi . . . ašja . . . ašju“
- III kl. „ema . . . ema . . . emasid
jagu . . . jagu . . . jagusid
šaba . . . šaba . . . šabu“.

Teine deklinatsioon.

Indefinitiivi lõpp { ainsuses — t (d).
mitmuses — i.

- I kl. „keele . . . keelt . . . keeli
kõrs . . . kõrt . . . kõrsi“
- II kl. „fiisi . . . fiit . . . fiisi“
- III kl. „hani . . . hand . . . hani“.

Kolmas deklinatsioon.

Indefinitiivi lõpp { ainsuses — d.
mitmuses — id.

- I kl. „maa . . . maad . . . maid“.

2. Kahesilbised sõnad.

Neljas deklinatsioon.

Indefinitiivi lõpp { ains. — t.
mitm. — id.

- I kl. „šumat . . . . . at . . . . . aid“.
- II „noorit . . . . . ut . . . . . uid“.
- III „šarjaš . . . . . šarjašt . . . . . šarjašid“.
- IV „wõöraš . . . . . wõörašt . . . . . wõõraid“.
- V „waagen . . . . . waagnat . . . . . waagnaid“.
- VI „aasta . . . . . aastat . . . . . aastaid“.
- VII „õige . . . . . õiget . . . . . õigid“.
- VIII „aše . . . . . ašet . . . . . ašeid“.
- IX „pime . . . . . pimedat . . . . . daid“.
- X „waene . . . . . waese . . . . . waesid“.
- XI „hooletu . . . . . mat . . . . . maid“.

Ed. Ahrens'i käänmisklassid (deklinatsioonid) on esimesed, millesse noomeneid pole grupeeritud mitte üksnes

sõna väliste muutuste järgi, nagu eelmisis grammatikais, vaid ka sõna sisemuutuste (astmevahelduse) alusel. Sellepärast on ta jaotus selgepiiriline, igasse klassi kuuluvad ainult ühte tüüpi sõnad. Nende käänmisklasside puuduseks on nende suur arv¹⁾, mis tingitud sellest, et mõned ühetüübilised sõnad on leidnud käsitlust mitmes eriklassis.

Edasi käsitellakse (lk. 51—55, I tr.) pikemalt essiivi („nahtana, täidena, orratfena, tšubbuna, mähkmena“) ja illatiivi („järke, luffo, walda, jotte, fotta; katlasše, süddamesše, woditesše“). Lühikeses ülevaates esitellakse komparatsiooni, arvsõnu ja asesõnu; viimaseid liigitatakse: 1) „Personalia“ („minna, sinna, temma“); 2) „Reflexiva“ („isše“), 3) „Demonstrativa“ („se, sesamma, to“); 4) „Relativa“ („tes, mis“), 5) „Interrogativa“ („tes? mis?“), 6) „Indefinita“ („igga, mõnni, kōit“) (lk. 63—65).

III. „Conjugation“. Tunnustatakse ainult üht konjugatsiooni, sest „Flexion“ (lõpp) jääb ikka ühesuguseks, kuna ebareeglipärasused tekivad „Mutationi“ (sisemuutuste) tõttu. Esialgu peetakse verbaaltüveks imperatiivi II is. ains. („walla“), millest tuletuvad kõik teised verbi vormid (lk. 66); lõpuks aga lähtudes otstarbekohasusest -ma (illatiiv-) infinitiivi, millest võimalik tuletada nii imperatiivi (II is. sg.) kui ka -da („indefiniitiv-“) infinitiivi (lk. 69).

Näiteks väljavõtteid „vallama“ pöörmisest (lk. 66—68):

„I Activum.

1. Modus Imperativus. walla, wallago...
2. „ Indicat. Pr. wallan.... wallawad.
Prät. wallasin... wallasiwad (sid).
3. „ Optativ. Pr. wallatsin... wallatsiwad (tsid).
4. „ Infinitivus. Indefin. wallada, Filat. wallama,
Ineffivus. wallamas, Adverb. wallades.
5. Participium: Pr. wallaw. Prät. wallanud.
6. Subst. 1) personale: wallaja 2) abstract. wallamine.

1) E. Ahrens mainib: „Dass achtzehn Klassen gelernt werden müssen, daran bin ich nicht schuld. Habe ich sie denn etwa gemacht? Nein, ich habe sie fertig vorgefunden, und nur aus dem Munde des Volkes aufs Papier übertragen.“

(Zur Declinationsl., lk. 11.)

II Passivum.

1.	Modus Imperativus.	wallatago.
2.	" Indicat. Pr.	wallatasse.
	" Prät.	wallati
3.	" Infinitivus.	wallatama
4.	Participium:	Pr. wallataw, Prät. wallatub."

E. Ahrens on esimesena õieti tähistanud infinitiivi ja partitsiibi vormid ja nende nimetused, ning esitanud ainult verbi lihtvormid, välja jättes isegi eestis esinevad liitvormid, nagu ind. akt. perfekti ja pluskv. ning optat. (tingiv k.) perfekti.

Pöõrmisel liigitatakse verbid kuude klassi (lk. 69—76):

1. Kahesilbised tüved.

I klass: tüvekonsonant on vahelduv või helitu:

„wih^htama, wih^hata; p^hih^htama, p^hih^hi; nuht^hlema, nuht^helda“;

II klass: tüvekonsonandiks: dd ja gg:

„k^hadduma, k^hau“; „luggema, loe“;

III klass: tüvekonsonandiks: ll, nn, rr, šš; ja tüvevokaaliks e:

„ollema, olla“; „peššema, pešta“; „põllema“;

IV klass: tüvekonsonant ei vaheldu:

„šobbima, langema“... „lubbada, hingata“.

2. Ühesilbised kinnised tüved.

V klass: tüve suleb tüvekonsonant, sest tüvevokaal on kadunud:

„hoidma — hoi^a — hoida“; „jätma — jät^a“.

3. Ühesilbised lahtised tüved.

VI klass: tüvekonsonant ja -vokaal puuduvad:

„joma — jua“; „k^häima, k^häia“.

Ettetoodud pöõrmisklassidest on välja jäänud kolme- ja enamsilbised (sõnad) tüved. Kui võrdleme E. Ahrensi pöõrmisklasse Fählmanni konjugatsioonidega, leidub neis palju ühtlusi: langevad täiesti ühte E. Ahrensi kaks viimast pöõrmisklassi Fählmanni kahe viimase konjugatsiooniga, samuti on märgata ühiseid jooni teiste E. Ahrensi pöõrmisklasside ja Fählmanni konjugatsiooniliikide vahel, mis tingitud sellest, et ka Fählmanni verbide koondamisel konjugatsiooniliikidesse on arvestanud verbi sisemuutusi.

IV. „Partikeln“. Mainitakse, et a dverbid on saabunud: 1) „nominaal-kaasuste“ ja 2) „lõppsilpide“ abil, mille järgi neid esitataksegi. — I. „Nominaal-kaasused“: 1) definitiiv: „ford, ful“; 2) relatiiv: „aiva, ilma, jalla¹⁾, kōhhe“; 3) indefinitiiv: „ei ūhtegi, järsko, kōrwo¹⁾, paergo, ūhte puhko“; 4) essiiv: „homme, hulgani, taana, usna“; 5) faktiiv: „esmatš, miš, ūlles“; 6) inessiiv: „hopiš, umbes“; 7) illatiiv: „ikta.. „von igga“; 8) elatiiv: „ei paigasti, muist“; 9) allatiiv: „jalle.. von jälti“; 10) adessiiv: „millal, hawal..“ jne. (lk. 86—91). II. Lõppsilbid, mis lisanduvad nominaal- ja verbaalvormidele: 1) ste, „rängaste, aegfaste“; 2) ti, „allati, pōigiti“; 3) li, „ammuli, pittali“; 4) kulle, „rippatulle“; 5) stiko, „järrestiko“; 6) misi, „ribdamisi“ (lk. 91—92).

Prepositsioone jaotatakse: ühelt poolt ehtsaiks prepositsioonideks: „enne, pittti, ilma“, ja prening postpositsioonideks: „lābbi, peale, ūlle, ūmber, mōda, pārrast, wašta“; teiselt poolt — 1) relatiiviga esinevaiks: „lābbi, peale, ūlle, ūmber“; 2) indefinitiiviga esinevaiks: „enne, pittti, mōda, pididi“; 3) relatiivi ning indefinitiiviga esinevaiks: „pārrast, wašta“; 4) elatiiviga esinevaks: „sabit“; ja 5) karitiiviga esinevaks: „ilma“ (lk. 93—97).

Konjunktsioone ja interjektsioone esitatakse eelmiste grammatikate jaotuse alusel.

V. „Wortbildung“. Siin käsitletakse tuletus- ja liitsõnade kujundamist. Tuletussõnust on substantiive ja adjektiive käsitletud eespool toodud A. Knüpfferi kirjutise analoogial (vt. lk. 495), verbe aga endiste grammatikate (J. Gutschlaffi j. t.) eeskujul. Näiteks verbide tuletusi (lk. 104—109): „ašfe — ašsuma“, „fōdda — fōddima“, „murduma“, „laggune ma“, „mūrri se ma“, „tahhat se ma“, „fihhe le ma“, „ella ta ma“, „lau ta ma“, „seisa ta ma“, „allandama“, „rōmuštelema“. Liitsõnust esitatakse: 1) substantiive: „kūbbaršep“, „poeglape“, „tampepu“, „jomaaeg“, „pittmeel“, „waštastubba“; 2) adjektiive: „wešfiha“,

1) jalla 'zu Fuss', kōrwo 'neben einander' jne. — nüüdsed instruktiivid.

„tangelafne“, „seestpidine“; 3) verbe: ülestõusma, ettepanema“ (lk. 109—111).

Ed. Ahrens on esimest korda käsitelnud eesti keelt oma grammatikas, saades äratust ja eeskuju A. Knüpfferilt, Fr. Hellerilt ja teistelt, soome grammatikate, mitte aga nagu enne ladina ja saksa grammatikate analoogial. Sellega rajas E. Ahrens'i „Formenlehre“ uue ja ehtsa aluse eesti vormi- ja tuletusõpetusele.

K. Körber'i „Kleine Ehstnische Hand-Grammatik“, „(nach Hupel, Ahrens, Rosenplänter), Dorpat 1867“, mis on seatud kokku peamiselt Hupel'i grammatika eeskujul ning näidete varal, ei esita uusi täiendavaid jooni, vaid süvendab Hupel'i aegseid puudusi (näiteks: eestis kuus käänat ühes vokatiiviga; -da infin. „aitada, otada, wata da“).

(Järgneb.)

Karl Mihkla.

Neli „inimest ilma eluloota“.

Suhteliselt võrreldes eesti rahvast ja eesti kirjandust teiste rahvaste ja nende kirjandusega jõuaksime otsusele, et meie kirjandus pole tüüpidelt võrdlemisi vaesem kui teiste umbes sarnaste rahvaste kirjandus vastaval arenemisastmel. Eesti kirjanduse tüüpidelhulgaga ja isegi kirjandustüüpide mitmekesisusega võiksime — liialdatud illusioone loovutades — rahulduda; üksikuid tüüpe lähemalt eritledes aga jõuaksime pikkamisi väikese pettumuseni, märgates, et kirjandustüüpide suur enamik näilisest iseloomude mitmekesisusest hoolimata mõjub sügavamalt olemuselt kuidagi üheetooniliselt: tervikuna võetult jätab eesti kirjandustüüpide kogu mingi hoonukese ja igeriku, mingi seigrootu ja mitte väga tarmuka mannetuse üldmulje, — tahtmata tuleb lugeljal mõnda, et eesti kirjandustüüpide enamikul puudub küllaldane vitaliteet. Õige küll, ka eesti romaanikujud askeldavad ja tegelevad, neil on igal oma ihad ja soovid, püüded ning paleused; ometi tunduvad nad liiga vähe, liiga tuimalt ja loiult elavat sõna sügavaimas tähenduses; näib, et nad suurelt osalt pole seesmiselt küllalt mahlakad, küllalt loome-ega teovõimelised, — jah; et nad isegi ei suuda elu küllaldasel määral nautida, ei jaksa ühelgi kombel elult viimseni võtta, mis võtta oleks.

See tüsedama vitaliteedi puudus on suur ja valusana tunduv ünk eesti senises kirjanduses. Võimalik, et ses

suhtes kirjanduses peegeldub rahvuslik ürgomadus; veel võimalikum, et Eestis tänini suuremal määral kui kuskil mujal on kirjandusele andunud hellikud, virildunud, mingit moodi haigestunud isikud, kes pole vahest suutnud (või pole igakord ehk tahtnudki!) kujutada kirglikumaid, hakkajamaid, julmemaid, jõulisemaid, tihkeid elu-inimesi, aktiivse elada-tahtmise kehastusi. „*Von des Gedankens Blässe angekränkelt*“, ei ole ehk eesti kirjanik jaksanud (või pole soovinud) luua tüüpe, mis oleksid täitsa vabad mannetust kalduvusest seespoole elada. Või aga — on siin tegemist peamiselt ajajärgu eneseväljendusega! Haruldaset paljusid eesti kirjanduslikke tüüpe iseloomustab too „seespoole elamise“, endasse süvenemise ja endas kinni oleku joon; väheseil kirjanikel on jututegelasi, kes vahenditult, suurejooneliselt ning impulsiivselt väljaspoole avalduvad; suurem osa eesti kirjandustüüpe elab iseendas, näeb välisilma ja tegelikku elu nagu läbi mingi uduvinetise. Ons see ajanähtus? Enam kui võimalik, — on ju meie kirjandus nii noor ja langeb selle arenemine ühte just vaimlise hellumuse ning sellele järgnenud peenutseva endaspuurimise vooludega.

Äärmuseni viiduna, viimsete konsekventsideni arendatuna esineb kõnesolev tüüp käesoleva aastasaja teise aastakümne esimesil aastail kiiresti üksteise järele ilmunud neljas teoses: M. Metsanurga „*Taavet Soovere elu ja surm*“, A. Ostra „*Aino*“, J. Kärneri „*Inimene ilma eluloota*“ ja O. Lutsu „*Andrese elukäik*“. Otse üllatavana tundub see meie oludes haruldane ühtaegune samase probleemi lahendamispüüd neljalt kirjanikult korraga; esimese võõristuse möödudes tärkab tahtmata küsimus, kas siin tegemist pole aegunud kirjandustüüpide ühise jumalagajätuga uue ajalookärpe alul, ununema hakkavasse minevikku kuuluvate kirjanduslike kodukäijate viimse esinemisega, — lühidalt: kas eesti kirjanikud (võib olla alateadlikult) pole tahtnud lõpparvet teha kummalise inimliigiga, mis sellasena vaevalt veel kunagi pääseb kirjanduses kuigi tähtsat osa mängima, sest muutunud oludest tingitud uuest õhkkonnast kangastuvad juba uued tüübid.

Niihästi Metsanurga Taavet Soovere kui ka Ostra, Kärneri ja Lutsu romaanide peategelased tunduvad keset moodsat elu mingisuguste muinsustena; natuge häledate, natuke kentsakate muuseumi-esemetena päev-päevalt võõramaks jäävast ajajärgust. Need olevused ei ütle suurele osale tänapäevistest raamatute-lugejaist enam midagi; nad isegi ei huvita enam, või huvitavad veel üksnes omapäraste doku-

mentidena, kuna isiklikult aktuaalsemana tundub kas või prohvet Maltsveti monumentaalne kuju ning elulisemana mõni Mogri Märt või Piibu Kadri. Käesolevas tänase ja homse päeva vahelmises õhkkonnas ei ole enam õiget kohta Taavet Soovere taolistele unistajaile ega parajat paika nõdrukestele endassevahtijaile, keda „olemasolu teadvus rõhub ränga koormana“. Möödas on sedapuhku nende aeg, kes elu kulul ainult elutsesid: kahvatutena kui külmad virvetulukesed elusa leegi kõrval.

* * *

Heidetagu seepärast (enne kui nad lõplikult *ad acta* pannakse) viimne pilk noile saatuse-lehtedele, noile „inimestele ilma eluloota“, noile igerikkudele ning haletsusväärilistele saamatutele, kelle täiuslikumaks ja kummalisemaks esindajaks on Taavet Soovere „kurvanäoline kuju“, eesti Don Quijote: mees, kes alatasa kõnnib pea pilvis vähemagi aimuseta sellest, kui pööraselt naeruväärne, kui lootusetult naiivne ta on, hõljudes väljaspool ümberkaudset elu mingis õhuta ruumis.

Kui palju ei tee Taavet Soovere; kui mitmekesist ei saada ta korda: „Ta laseb uued koolimajad ehitada, tõstab kooliõpetajate palka, asutab raamatukogud, nõutab kõrtsi kinnipaneku ja seab vallamaksu asjas uue süsteemi sisse nagu ajalehtedes soovitatud... Siis asutab ta karskusseltsi, haridusseltsi, pritsimeesteseltsi, põllumeesteseltsi, rehepeksuühisuse ja ühispimatalituse... Ja kuulsus Soovere talust ning tema koduvallast laguneb üle maa laiali, ligidalt ja kaugelt tulevad inimesed eeskujulikku majapidamist vaatama ja kogukonna asjaajamist õppima. Tulevad põllumeesteseltside liikmed, põllutöökursuste õpilased, tuleb ajalehe toimetaja, kirjutab terve Soovere talu ajaloo üles, lehes ilmub kirjeldus tema eeskujulikust talust, ilmub tema piltki...“

Ning igaüks saab aru, et Taavet Soovere on rahva heategija, on suurvaim, kel tarvitseb ainult üles mäele astuda, suu avada ja kõnelda — ning terve rahvas näeb imet: tema „vabastab nende hinged, mis kui vangis linnud maa pääl abitult tiivu liigutanud, ja nad tõusevad üles sinna, kus igapäevsuse mured on kadunud, kus nad suurelt, julgelt ja vabalt tiivu laotades lõpmatusse kaduda võivad, sinna, kuhu igatsus meid kõiki alati kutsub!“

Ent kõik need suured asjad toimuvad üksnes Taavet Soovere väimuse; tegelikult peab ta lauluproovidelegi hiilima poolsalaja, turi vimmas, seljal „ema ning õe vae-

nuliste pilkude torkimine“. Külavahel sajab pilkerahet; lauluproovil aga ootavad „suurt tegelast“ paar poisikest ja lonkur tüdruk, — nii väike ongi tema kogudus!.. Küla, valla ja kihelkonna uuestisünd jääb muidugi tulemata; vähemalt omas kodus aga tahab hahemeelne Taavet Soovere luua midagi säärast, mis kogu ümbruskonna inimesed uueks muudaks: Taavet asutab koduse laulukoori sulasest ja tüdrukuist ning usub, et ta selle „kooriga“ kaasikus lauldes võib „neid tuimi inimesi“ — kogu äripäevast ümbruskonda — „liigutada“ ja unistama panna. On ju „unistamine“ Taavet Soovere meelest ülim ning õilseim tegevus maailmas; tema teada oleks midagi suurt saavutatud, kui tema koduse koorikese laulu mõjul „üksik noormees jääb külaleele seisatama, kuulatab, vahib hõõguvasse loodetavasse, tunneb igatsust armu ja surma järele ning pöörab teelt kõrvale, et täna öösel eksitamata üksi olla.“

Kuid inimesed on „tulmad“, inimesed on kalgid ja ülbed. Nad ei lase endid unistama meelitada; nad koguni on nii pahad, et Taavetigi unistusi aina irvitavad. Nad on nii kained, et nende seas on inimesel võimatu elada, nagu Taavet vihases meeleheite-tuhinas hädatseb. Keegi ei lase end „liigutada“, kedagi ei veetle Taavet Soovere paleused; üksinda peab ta ilutsema ja meelitsema; Kollitsa sauna Viisagi — tema ainus sõber — võib ainult nukralt naeratada või pahaselt ütelda: „Sa räägid kui laps!“

Taavet unistab siis üksinda. Ta ehitab enesele vaimuselumaja, missugust keegi ümbruskonnas pole näinud; ehitab lauda ja kõrvalhooned, asutab viljapuu-aia, istutab tänava äärde pärni, tammi ja vahtraid. Kust säärase kavatsuste teostamiseks raha saada? Tühi asi: tarvitseb näiteks ainult talvel metsast puid vedada, — raha teenida on hõlpus!..

Taavet Soovere ilusais kujutlusis on kõik hõlpus; tegelikult on temataolisele väljaspool tõsiilma asuvale olevusele vähemagi ettevõtte teostamine kümme korda raskem kui tavalisele äripäeva-inimesele: „Talv läks suurte plaanide sepitsustes ja ilusast tulevikust unistamises. Puid vedamiseks ei olnud raske saada, ja Taavet võttiski neid kohe esimese korraga sada sülda. Siis alles hakkas ta hobusemehe kuulama ja otsima. Need olid kõik siia-sinna palgatud ehk nad olid ise vedu võtnud. Päälegi olid nad kallid. Taavet viis ise kahe hobusega mõned süllad linna, tüdines sellest, tee läks umbseks, tuiskas ja sadas... Lõpuks oli ta õnnelik, kui ülejäanud vedamata osa kellelegi teisele sai kaubelda, ise vahepäält väikest kahju kannatades.“

Umbes niisama lõpeb moodsa põllupidamisega eeskuju andmise suur unistus: uued adrad ja akked ei kõlba Soovere põldudele, külvimasin läheb sulase käes kohe esimesel päeval rikki, visatakse kuuri ja ununebki sinna. Kõik, mis õnnestub teistel, hakkajatel, teguvõimsatel, libiseb Taavetil käte vahelt, vajub tuhaks. Ta ei oska ega suuda elada; tema käed ei jaksa kinni haarata ühestki asjast tegelikult, sest ta näeb ainult asjade sisimat olu, näeb abstraktseid „asju iseeneses“ ning on pime nende reaalomadustele ja tõepärastele vormidele. On vilkeid, mil tema isegi kobamisi ning aimamisi aru saab, et ta eluks kõlbmatu; on aegu, mil ta endamisi ujedalt juurdleb: „Maksab minusugusel inimesel ilmas elada? Saab niisugune inimene üldse ilmas elada?“

Õieti muidugi ei olegi tema olemasolu mingi elu; ta oleskleb ja elutseb nagu tuge vajav taputaim, — ümberkaudsete arvates pealegi kahjulik, naeruvääriline ja kõlbmatu taim: „hulguus, veenus, poolearuga kommejant!“ See „poolearuga kommejant“ ei lakka enesepetlikke illusioone hellitamast isegi siis, kui tal isatalus pind lõplikult jalge alt kaob: kui ta — nüüd juba tõepoolest koduta hulkurina — on minemas maalt linna. Uue tundmata elu künnisel seis-tes unistab ta veelgi, et nüüd koduküla ning -vald ometi taipavad tema väärtust ja hindama hakkavad tema senist „tegevust“. Ta näeb end istuvat valla tähtsamate meeste killas, kuuleb peetavat ülistavaid kõnesid enda auks, tunneb vaimus ilusate neidude kahetsevaid käepigistusi. Ta heietab veel kord unistusi käsikäes kõndimisest mõne rikka noore ja ilusa peretütrega; näeb end vaimus kedagi suudlevat — „ja nad vannuvad igavest truudust. Oodaku Olli veel natuke; talvel, kui ilus lumetee, ühel neljapäeva õhtul, kuuleb ta kuljuste kõlinat... See on Taavet, kes teda kosima sõidab...“

Tegelikult pole auavaldusi, pidulikku jumalagajätmist, suudlust ega kedagi, kellele võiks truudust vanduda. On üksijäetud ja lootustes pettunud inimene, kes end lohutab kujutelmaga sellest, kuis ta kord kodukülla tagasi tuleb: rikkana, omas töllas; ei, veel parem — omas autos: „Juht lööb autoukse lahti ja hallis reisimantlis sale naine, nagu looriga kaetud, kargab säält nõtkuva hüppega maha...“ See oleks Taaveti tulevane abikaasa, keda siis kadestagu kõik peretütred, kes pole parajal ajal osanud lugu pidada „kommejandist“, „narrist ja kergatsist“.

Valus on lahkumine kodukohast, valusad ning võikad esimesed päevad linnas. Kuis oli Taavet Soovere kujut-

lenud linna; kuis oli ta ilutsenud rõõmsas ootuses: „Sää! on inimesed! Sää! on kõik need inimesed, kes nii ilusad raamatud, luuletused ja jutud kirjutavad; ja sää! on palju neid, kes vahest ei kirjutagi midagi, aga on ometi niisuguse hingega... ja nendega võib sää! kokku puutuda, ei ole, kes näerab selle üle, ei ole neid kõrke naabrid. Sää! ei pruugi ma kedagi tundagi, keda ei taha tunda...“ Ent linnas on unistajal veel vähem ruumi kui maal; linnas on meelitsused veel nobedamad närbuma. Neid inimesi, kellega kohtlemisest Taavet unistas, — neid ta linnas muidugi ei näegi; kust peaks tema tee leidma nendeni: isegi kui nad üldse oleksid sää!rased nagu tema kujutleb! Linnaski tuleb ikkagi tunda peaasjaliselt neid, keda ei taha tunda: igasugu seltskonna -heidikuid, inimesejäänuseid, läbikukkunuid ja põhjavajunuid, kes liiati endi ja tema seisukorrast teadlikkudena temale näkku irvitavad: „Teie loodate veel millekski saada!..“ Uute sõprade seast purjus peaga koju tuigerdades vaevab Taaveti südant valus nõrdimus: „Nii oli siis elu siin alganud! Siin, kus alles inimese elu pidi algama! Kus inimesi pidi leiduma, kes temale kohased sõpradeks! Kus tegevust pidi leiduma, mis rahuldaks ja õnnestaks!“

Ainsaks tegevuseks jääb linnaski õhklosside ehitamine. Taavet loob uut ilmakorda, asutab hiiglatehaseid, korraldab „eneseharijate ringi“ ja kavatseb midagi koduse laulukoori taolist; kihutab vahetevahel autoga Soovereale, võtab aegajalt naise (kord ilusa, teinekord rikka!), näeb vaimus enda toredaid matuseidki, kuuleb kiidukõnesid enda haul — ja kadestab ajuti ärkvele virgudes kõiki noid „teisi“, kel on mingi tegelik ülesanne, mingi reaalne eesmärk ja reaalsed taotlused: „kellel on, kuhu rutata, mida püüda, mida taga ajada. Ta põlgab neid, aga tunneb nende üle südametšadust.“ Pole ju temal endal peale unistuste muud midagi kui „jälle pikk õhtu ja õö; lugeda ei taha enam ja harmooniumi helidki on vastikud“.

Kulub õhtuid ja õid, kulub Taaveti vara ning tervis; ei kulu üksnes tema visa kujutlusvõime: ta unistab ja sonib nagu vihuti ala võimatumaist asjust, kuni surm unistused katkestab. Sügavtraagiline elu! Põrutavkoomiline elu! Traagikoomiline, mõttetu oleskelu, mille surmalauluks osutub „leierkasti hale viis“. Leierkasti, kulunud väntoreli viis ongi selle kummalise kuju tabavaim tähis: härras ja viril nagu väntoreli-viisid aguli hoovinurgas on Taavet Soovere hing ja kogu tema elu keset ümbrust, millega ta pole suutnud leebuda, millele ta pole osanud mугaneda.

Leierkasti-viis suigutab Taaveti surmale; ere vabriku-
vile huikab talle viimse tervituse hauapõhja: peale surmagi
jäavad vaenulisteks ja teineteisele seermatuiks mannetu
tundehellus ja kaine äripäev — Taavet Soovere ja prak-
tiline tööilm.

(Jargneb.)

M. Sillaots.

Berni konventsioon ja selle revideerimine.

Õiguste teostamine. Selleks et autorid võiksid oma õigusi kaitsta liitu kuuluvate kohtute ees, on vaja ainult, et autori nimi oleks teosel ära tähendatud. Anonüüm- ja pseudonüüm- teoste puhul on väljaandja, kelle nimi teosel ära märgitud, õigustatud autorile kuuluvaid õigusi kaitsma.

Abiks autoritele ja kirjastajatele nende õiguse jaluleseadmisel on asutatud „Rahvusvaheline Kirjandus- ja Kunstiteoste Kaitse Liidu Büroo“, mis asub Bernis Helveetsia valitsuse juures. Selle büroo ülesandeks on koguda igasuguseid teateid autoriõiguse kohta, avaldada neid teateid, korraldada sel alal uurimisi ja välja anda prantsuskeelset ajakirja kogutud materjalide ja dokumentide põhjal. Rahvusvaheline Büroo peab igal ajal seisma liidu liikmete käsutuses ja neid varustama tarvilikkude andmetega kirjandus- ja kunstiteoste kaitse küsimuste kohta.

Berliini konventsioon sisaldab terve rea artikleid selle kohta, kuidas Rahvusvaheline Büroo ülal peetakse liitu kuuluvate riikide poolt, kuidas üks või teine riik liitu astuda võib, mis tingimustel konventsioon jõusse astub, kuidas ta suhtub kohalikkudesse seadustesse jne. Ma ei hakka üksikasjaliselt neid punkte käsitlema, peatun aga ühel artiklil, millel eriline tähtsus. See on 25. art, mis kõneleb n. n. reservidest.

Kuna 1908. a. Berliini konventsioon märksa lahku läheb 1886. a. Berni konventsioonist, missugused erinevused mitmele riigile raskusi teha võivad liiduga ühinemiseks, võeti vastu otsus, et uued juurdetulevad riigid võivad omale jätta vabaduse ühe või mõne Berliini konventsiooni punkti asemele võtta vastava punkti endisest Berni konventsioonist või 1896. a. Pariisi täiendavast aktist, teatades sellest konventsiooniga ühinemisel. Nii näit. ei võta Norra kaitse alla arhitektuure, vaid ainult nende plaane, skitse ja plastilisi kujutusi; Prantsusmaa ja Tuunis ei kaitse rakenduskunsti töid, Jaapan lubab avaldatud helitööde ettekandmist vabalt, kui selle keeld trükitud väljaandé kaanel otsekohe ära tähendatud pole. Samuti on Norras keelatud ajalehtede ja ajakirjade artiklite äratrükkimine ja tõlkimine ainult siis, kui see keeld originaalil ära märgitud; samuti Taani ja Hollandi (romaanid ja novellid ka ilma keelumärkusetä). Jaapan ja Hollandi on tõlkimisõiguse kohta omaks võtnud (reserveerinud) 1896. a. täiendava aktiga muudetud Berni konv. 5. art. ja sedasama on ka Eesti teinud. See artikkel kõneleb, et autoril on ainuõigus teha või lubada teha oma töödest tõlkeid kogu

oma autoriõiguse kestuse jooksul (õigusjärglastel — 50 a. peale autori surma). Kuid see õigus kustub, kui autor 10 a. jooksul oma originaalteose esimese avaldamise ajast arvates seda pole kasutanud, avaldades või lastes avaldada ühes liitu kuuluvas riigis tõlke keeles, mille kohta kaitset nõutakse. Selle artikli reserveerimine Berliini konventsiooni vastava punkti asemel, millega tõlkimise ainuõigus originaali kohta autorile antud kogu kaitse kestuse ajaks, on meile eriliselt kasulik, sest vähe on igatahes Lääne-Euroopa kirjanikke, kes ise oleksid hoolitsenud oma tööde avaldamise eest eesti keeles 10 a. jooksul.

Niisugused on Berliinis 1908. a. revideeritud Berni konventsiooni sisu ja põhimõtted. Sellest ajast on aga olud palju muutunud, ilma et võimalik oleks olnud konventsiooni vastavalt revideerimisele võtta. See aga peab teostuma k. a. oktoobrikuus. Roomas uuel diplomaatilisel konverentsil. Eeltööd selleks on tehtud kõigepealt Rahvusvahelise Büroo poolt seal kogutud andmete põhjal, siis Itaalia valitsuse poolt ja õige suurel määral Rahvusvahelise Kirjanduse ja Kunsti Liidu poolt (Association Littéraire et Artistique International), kes konventsiooni revideerimise küsimusele mitu kongressi pühendanud, 1925. a. Pariisis (dekoratiivkunsti näituse puhul), 1926. a. Varssavis ja käesoleva aasta juunikuus Luganos.

Ettepanekud muudatuste kohta Berni konventsioonis. Kogutud andmete, peaaesjalikult asjaomaste organisatsioonide kongressidel vastuvõetud resolutsioonide ja soovivaalduste põhjal on Rahvusvaheline Büroo Bernis kokku seadnud konventsiooni muudatuste kava ja selle ühes motiividega trükkis avaldanud. Need kavetatud muudatused ei taha kaotada et konventsiooni üldist kaju ega selle põhimõtteid. Siiski võiks neid liigitada kahte ossa: sisulised muudatused ja redaktsioonilised.

Sisulistest muudatustest saab arvatavasti kõige suuremate vaidluste osaliseks reservide küsimus. Hädavaevalt oli Berni konventsioon Berliinis revideeritud kujul jõusse astunud, kui Rahvusvaheline Kirj. ja Kunsti Ühing juba 1909. a. oma kongressil Konenhaagenis vastu võttis soovivaalduse, et reservide õigus konventsiooni järgmisel revideerimisel Roomas ära kaotataks. Seda otsust on mainitud ühingu kongressidel korratud veel mitu korda, eriti viimastel aastatel. Samale seisukohale on asunud nähtavasti ka Bernis asuv Rahvusvaheline Büroo ja seda mõtet on kaitsnud kongressidel ka büroo direktor prof. Rõthlisberger.

Igalt poolt rõhutatakse, et konventsiooni ülesanne on kaitsta autoreid võimalikult ühtlaselt kõigis maades; kõik ettevõetud parandused (revisioonid) on sihitud sinna poole, et seda ühtlust täiendada. Selles mõttes seisavad reservid vastolus kogu konventsiooni arenemise eesmärgi ja käiguga; ja mida rohkem tulevikus parandusi ette võetakse, seda suuremaks see vastolu läheb, kui reservid püsima jäävad. Selletõttu on püütud Rahvusvahelise Büroo poolt mõjuda riikidele, et nad reservidest loobuksid. Oma ajal Berliinis võeti sisse reservide võimalus, et Venemaal kergendada ühinemist konventsiooniga; kuid seda siiski ei sündinud, sest Venemaa ei tahtnud loobuda vabadusest tõlkida välismaa autoreid. Ka Eestis oli seni maksev Vene seadus, mis nüüd konventsiooni maksamahakkamisega piirati. Nimelt võib Eesti

poolt vastu võetud reservi põhjal vabalt tõlkida neid välismaa autorite töid, mis autorid ise 10 a. kestel peale töö ilmumist pole eesti keelde tõlkida lasknud. Kõigest Rooma konverentsi eel-
töödest on näha, et reservide õigust tahetakse eelseisval revidē-
rimisel kustutada. Mõned riigid on juba varemalt omaks võetud
reservidest loobunud (Prantsusmaa rakenduskunsti teoste asjas,
Itaalia — mõnesuguste tõlgete suhtes). Kuid mis ütlevad need
riigid, kelle sisemine seaduseandlus ja elulised huvid ei luba loo-
buda ühest või teisest punktist, milles nad lahku lähevad revidē-
deeritud konventsioonist. Ka Eestile oleks kasulikum praegu
maksva korra juurde jääda, eriti tõlgete suhtes.

Teine suurema tähtsusega põhimõtteline muudatus, mis
Rooma konverentsil kavatsatud, on autoriõiguse kaitse kestuse
ühtlustamine 50 a.-le peale autori surma. Kuna praegu see
kaitse kestus on eri riikides õige mitmekesine (25 kuni 80 a.
peale autori surma) ja isegi eri aladel, siis tekitab see kohtuprot-
sessidel suuri raskusi. Kohtunikudel tuleb arvesse võtta autori-
õiguse kaitse kestust nii selle riigi seaduses, kus seda kaitset
nõutakse, kui ka teose päritolu riigi seaduses. Sellepärast te-
hakse ettepanek konventsiooni art. 7 lõige 2 kustutada täitsa.
Kui see ei peaks olema vastuvõetav, siis asendada selle lõike
teine lause järgmisega: „Vahe kaitse kestuse vahel teose pärit-
olumaal ja selles riigis, kus kaitset nõutakse, ei ole takistuseks
selle määruse (s. o. eelmise lause) tarvitamiseks.“

Peale selle on ettepanek tehtud 1926. a. Varssavis peetud
Rahvusvahelise Kirjanduse ja Kunsti Ühingu kongressil täiendada
art. 7 veel neljanda lõikega, mis kollektiivteose surnud kaastöö-
taja õigusjärglaste õiguste kaitse kestuse määrab nii kauaks
ajaks, kui kestavad viimse elusoleva kaastöötaja õigused. See
on maksma pandud mitme riigi seaduseandlusega ja seda nõuavad
praktikas esinenud juhtumid.

Autoriõiguse kestuse küsimus huvitab meid vähem, sest meil
maksvas vene seaduses on see kestus samuti määratud 50 a.
peale, nagu seda konventsioon tahab üldiselt maksma panna.

Sisuliste muudatuste hulka, mis eelseisval konverentsil kavat-
susel, tuleb lugeda mõnd ala, mille kohta autoriõiguse kaitset
nüüd konventsioon tahab kategooriliselt maksma panna, kuna see
seni siin ainult tingimusi oli maksev. Nii kuuluvad kaitse alla
Berliini konventsiooni järgi rakenduskunsti tööd ainult nii palju,
kui riigi sisemised seadused seda lubavad. Suurem osa riike,
nagu sellekohasest ankeedist selgunud, loeb juba praegu raken-
duskunsti töid kirjanduslikkude ja kunstiliste toodete hulka, või
vähemalt ei hakka selle vastu vaidlema, kui seda *jure conven-
tionis* tehakse (seal kus kodused seadused on selgusetu). Ainult
mõne riigi, näit. Rootsi seadus keeldub otsekohe kaitsemast raken-
duskunsti töid ühel alusel puhtkunsti töödega. Ja imelik
olekski, kui teatav liik kunstiloomingut väljendavaid töid jääb
kaitsest ilma ainult sellepärast, et ta leiab praktilist tarvitamist
või on seotud mingisuguse praktilise esemega. Sellepärast on
kavatsatud konventsiooni 2. art. 1. lõike loendisse peale lito-
graafia võtta sõnad: „ja rakenduskunsti tööd“ („des arts
appliqués à l'industrie“).

Kongressidel on kõnet olnud ka lavastustest (arrangements
scéniques, mise en scène), millel sagedasti on suur kunstiline

väärtus, mida aga konventsioonis ei nimetata. Kuid seal, kus lavastus pole kirjalikult fikseeritud, on selle elemente ja nende väärtust raske kindlaks teha, ja lavastuste mainimine konventsioonis ei annaks mingeid praktilisi tagajärgi.

Samuti on kavatsus päevapilditöid võtta otseselt konventsiooni kaudu kaitstavate tööde hulka, nende väärtuse ja ülesande peale vaatamata, kuna seni riikidele ainult südame peale pandi neid kaitsta. Peapõhjus on, et sellega tahetakse koitumõistmisel võimalust anda otsekohe konventsioonile baseeruda, kuna senisel redaktsioonil oli ainult soovitav kuju.

Igal konventsiooni revideerimisel on vähemaid või suuremaid muudatusi tentud ajakirjanduse artiklite kohta. Ajalehed ja ajakirjad sisaldavad oma tekstis teatavaid osi, mida kuidagi ei saa pidada kirjanduslikuks loominguks. Need on „päevauudised ja mitmesugused teated“, millel rohkem informatsiooni iseloom ja mille kohta pole maksev kirjanduslike teoste autori-kaitse. Nende kohta pole kunagi olnud kahte arvamist ja sellel seisukohal asub ka konventsiooni art. 9. lõige 3. Teine küsimus on, missugused tekstiosad kuuluvad kaitse alla igal juhtumil ja missugustest osadest on lubatud laenusid teha. 1886. a. Berni konventsiooni järgi langesid need ajalehtede ja ajakirjade artiklid, millel kirjandusliku teose iseloom, kaitse alla ainult siis, kui nende äratrukkimise keeld oli otsekone ära märgitud, kuna poliitilise sisuga vaatlused kaitse alla ei kuulunud ülepea. See kord on maksev tänapäevani Kreekas, Norras ja Rootsis, missugused riigid sellest teatanud, ka selles suhtes tarvitades oma reserveid õigust. 1896. a. täiendav akt võttis ilma tingimusteta kaitse alla ajakirjade romaanid ja novellid, kuna artiklite jaoks jäi maksma igakordse keelu nõue; kui keeld polnud ära märgitud, võis neid vabalt ära trükkida, ära näidates ainult algallika. See kord on praegu maksev Taanis ja Hollandis; on ka reserveid kaudu ära kasutatud. Berliini konventsioon 1908. a. muutis natuke seda seisukohta, määrates, et ajalehtede (päevalehtede) artikleid võib ära trükkida teistes ajalehtedes, mitte raamatutes või brošüürides, kui selle keeld pole otsekohe ära märgitud. Seega ei saa perioodiliste väljaannete artikleid ülepea ilma loata ära trükkida, kuna ajalehtede artiklid, mis mitte pole romaanid-följetonid või novellid, on igapäev vabad, kui nende äratrukkimine pole otsekohe keelatud.

See seisukoht on tekitanud palju arusaamatusi ja raskusi interpreteerimisel. Artikli esimene lõige näib olevat vastolus teise lõikega. Oleks igatahes õiglane, et teaduslikud ja tehnilised artiklid, mida iga päevaga ikka rohkem leidub eriajakirjades ja isegi igapäevases ajakirjanduses, mille iseseisev tähtsus suurem harilikude poliitiliste ülevaadete omast, ei oleks vabad äratrukkimiseks ka siis, kui see otsekohe keelatud pole. Samasugune lugu on kirjanduslike ja kunstiliste arvustustega.

Kui nüüd anda kõigile artiklitele, millel püsiv väärtus, kaitset ilma tingimusteta, kuna need artiklid, mida ei saa nimetada kirjandus- või kunstitöödeks, kaitsest ilma jäävad, siis peab otsusele jõudma, et ainult poliitilise sisuga vaatlused on laenule vabad. See seisukoht vastaks Berliini konventsiooni omale. Teisest küljest oleks raske alal hoida vahet, mida art. 9. teeb ajakirjade ja perioodiliste väljaannete vahel (journaux et recueils périodiques), sest selle vahe tegemiseks puudub igasugune kindel

alus ja see võib tekitada palju kohtuprotsesse.

Kõigepealt tuleks kõik mittepoliitilised ajakirjad asetada perioodiliste väljaannete seisukohta. Igatahes tuleks säilitada art. 9. esimene ja kolmas lõige, kuna teine lõige tuleb muuta nii, et kaoks vahe ajakirjade ja perioodiliste väljaannete vahel, millega kõik poliitilise, tulundusliku, usulise ja muu sellelaadilise sisuga vaatlused (discussions) on vabad reprodutseerimiseks teistes ajakirjades, kui see otsekohe pole keelatud. Säärane seisukoht võimaldaks ka Taanil, Kreekal, Norral, Hollandil ja Rootsil loobuda varemalt mainitud reservidest.

Ka meil maksva Vene seadusega pole see uus seisukoht vastolus. Peaks see ettepanek mitte leidma vastuvõtmist, siis arvab Rahvusvaheline Büroo tarvilikuks art. 9. teises lõikes romaanide ja novellide kõrval nimetada ka teaduslikke ja tehnilise sisuga töid.

Laenude (väljavõtete) tegemine kirjanduslikest ja kunstilistest teostest on nii mitmekesiselt ette nähtud eri maade seadustes, et raske on siia ka konventsiooni kaudu ühtlust tuua. Kuid seni tahab konventsioon seda just kohalikkude seaduste ja ka eriliste kokkulepete hooleks jätta. Juhul kui üks liiduriik sõlminud teisega kokkuleppe, mis võimaldab teha väljavõtteid suuremal määral kui tema kohalik seadus, siis ei ole ta kohustatud laskma teise riigi kodanikke saada selle parema seisukorra osaliseks, milles on ta omad kodanikud. Kuid see olukord on vastolus põhimõttega, mis maksma pandud konventsiooni art. 4 ja millega võõrad kodanikud ühtlustatakse õigustes kohalikkudega. Erikokkulepped, mis autoritele vähem soodsad kui kohalik seadus, ei või olla takistuseks täielikule välismaa autorite ühtlustamisele õigustes kodumaa omadega siis, kui kõneall olev riik ühineb liiduga. Väljavõtete tegemisel on autoriõiguse kaitse enam moraalne tähtsus kui aineeline. Sellepärast on kõigepealt nõutav, et väljavõtete tegemisel ei tohi muuta algteksti, ja peale selle peab autori ja teose nimi olema äratähendatud. Esitatud väidetega on seletatavad ka ettepanud muudatused konventsiooni tekstis, mis lubavad teha lühikesi väljavõtteid (citations) tekstist kirjanduslike tööde arvustuse, poleemika või õppe-otstarbeks. Mis aga puutub lubasse teha teisi laenusid kirjanduslikest ja kunstiteostest, siis on nende kohta maksev kohalik seadus või erikokkulepe kahe liiduriigi vahel, kui viimane on autorile soodsam.

Kiire raadio arenemine viimasel ajal sunnib puudutama ka küsimust, kas kirjandusliku või helikunstilise teose levitamine raadio kaudu on ka lubamata reproduktsioon, eriti siis, kui teos trüki ilmunud, ja kuidas siin autori õigusi kaitsta. Üks asi näib olevat selge, et autoril ükski on õigus lubada või mitte lubada oma töö levitamist raadio kaudu. Selleks oleks vaja konventsiooni vastav artikkel juurde lisada. Samuti oleks vaja, nagu seda asjaomastel kongressidel soovitatud, ka ära tähendada, et kunstnikkudel, kes kirjanduslikke või helitöid ette kannavad, on õigus lubada selle ettekande edasiandmist raadio kaudu. Oleks ebaõiglane võimaldada kolmandale isikule üles seada kontserdil mikrofoon ja edasi anda laineid ainult autori ja mitte ettekandja loaga. Selle mõtte vastu on ka palju väieldud, tähendades, et ettekandja on ise reprodutseerija ja mitte loov kunstnik. Kuid Rahvusvaheline Büroo Bernis kaldub sinnapoole, et tunnustada ette-

kandmist teise astme (de seconde main) teoseks, mis samuti vajab autori, olgugi sel korral reprodutseerija-kunstniku õiguse kaitset. Siin on tegemist uue nähtusega, milleks on vaja ka uut seadust. Kunstniku esinemist mikrotooni ees on võimalik äriiselt ära kasutada ja seadus peab sammu pidama uuema aja tulunduslike nähtustega. Lubades oma esinemist edasi anda raadio kaudu kaotab kunstnik ühe osa oma kuulajatest kontserdisaalis ja on õigustatud selle eest nõudma teatavat tasu. Raadiofoonilise levitamise äriiline väärtus oneneb just etteandja võimetest, ja sellepärast tuleb ka viimane võtta kaitse alla. Teostab seda kaitset muidugi ettevõtja ehk impresario, kes omal kulul kontserdi korraldab.

Samasuguse kaitse osaliseks peavad ka saama need kunstnikud, kes laulavad või mängivad helitöid grammofoniplattidele, sest ka viimaste äriiline väärtus oneneb peaaesjalikult etteandmisest ja nende reprodutseerimine väärrib kaitset. Ka vastav täiendus kaatsetakse teha konventsiooni art. 13.

Pariisis 1925. a. ära peetud Rahvusvahelise Kir. ja Kunsti Ühingu kongressil avaldati soovi, et kino-ülevõtteid tuleb kaitsta ilma kitsendusteta, s. o. ilma nõudeta, et lavastusel oleks algupärane ja kunstiline ilme. Näib, et selle sooviga on liiga kaugele mindud. Kino-ülevõtte, mis ainult tänavaelu reprodutseerib, väärrib ainult samasugust kaitset nagu kõik päevapildi-ülevõttedki. See mõte tuleks konventsioonis otsekohe ära tähistada (lisades vastava lause art. 14 lõike 2 juurde, rõhutades seega, et igalt kunstiteoselt nõutakse kõigepealt algupärasust).

Need oleksid kõik enam-vähem tähtsad sisulised muudatused, mis lähemal Rooma konverentsil arutusele tulevad. Kõik teised konventsiooni muutmiste ettepanekud on redaktsioonilise iseloomuga ja puudutavad konventsiooni jõusseastumise või lõpetamise korda, selle tagasiulatuvat jõudu jne. Need küsimused huvitavad meid praegu vähem.

Käesoleva suve jooksul on esitanud ka mõned riigid oma ettepanekud muudatuste kohta, nimelt Austria, Saksamaa, Inglismaa, Prantsusmaa ja Šveits. Nendest on suurem osa redaktsioonilise tähtsusega. Sisuliste muudatuste hulgast esitan ainult mõned üksikud. Nii soovib Austria valitsus lisada § 13 juurde uus § 13-bis, mis järgmiselt redigeeritud: „Igal inimesel on õigus nõutada õiglase tasu eest luba ära kasutada muusikalist teost mehaaniliste muusikariistade jaoks siis, kui teose autor juba on sellelaadilise loa varemalt andnud ja kui muusikalised riistad selle teosega on juba turule lastud või kui teos mõnel teisel viisil välja antud. Selle lõike rakenduse kohta käivad teisendid võivad olla ettenähtud olevates või edaspidi sõlmitavates kokkulepetes või ka üksikute riikide seaduseandluses.“

Šveits on esitanud muuseas ettepaneku redigeerida § 10 järgmiselt:

„Arvustuse, poleemika ja õpetamise otstarbel on lubatud teha väljavõtteid või lühikesi tsiteerimisi avaldatud kirjanduslikest või helikunsti-teostest. Samaks otstarbeks on lubatud reprodutseerida avaldatud kujutava kunsti ja päevapildi-töid; see reprodutseerimine võib toimuda ainult siis, kui see tarvilik on teksti selektamiseks.“

Mis puutub õigusesse teha vabalt teisi laenusid kirjandus-, kunsti- ja päevapildi-teostest, siis on siin maksev iga liitu kuuluva

riigi seaduseandlus ja juba sõlmitud või sõlmitavad kokkulepped nende vahel, kui need kokkulepped on autoritele soodsamad.

Kõik lubatuks tunnustatud laenud peavad olema täitsa vastavad originaalile ja neil peab olema ära tähendatud nende allikas (teose nimetus, autori nimi, kui see teada).“

Need oleksid tähtsamaid parandusettepanekuid, mis üksikute riikide poolt esitatud.

Kui nüüd võrrelda Berni konventsiooni esialgset kuju 1886. a. Berliinis tehtud parandustega ja nüüd esitatud parandusettepanekutega, siis peab kõigepealt konstateerima, et konventsioon üldse areneb autoriõiguse kaitse laiendamise ja süvendamise suunas. Seega toob konventsiooniga ühinemine meile kaasa ikka suuremaid kitsendusi välismaiste autorite tööde kasutamises. Eriti andub see tunda teatrielus ja ka ajakirjanduses. Kui meie mitte ei oleks art. 25 põhjal endale reserveerinud õiguse omaks võtta endise Berni konv. art. 5 ja 9 (Berliini konv. art. 8 ja 11 asemel, resp. lisaks), siis poleks praegu „Estonia“ teatril õigus avada oma hooaega „Peer Gynt'iga“, sest Norra kuulub ka konventsiooni alusel ühinenud liiduriikide hulka, seal on autori õigus maksev 50 aastat peale tema surma ja H. Ibsen on alles 1906. a. surnud. Kui nüüd Roomas reserveeritud õigus ära kaotatakse, siis on meie teatrid, kes sagedasti etendanud modernsete autorite töid, kohustatud nii tõlkimiseks kui ka lavastamiseks luba paluma ja honorari maksma. Seda kitsendust tõlkimise suhtes saavad tunda ka meie ajalehtede ja ajakirjade väljaandjad.

Teisest küljest peab aga ka tunnustama, et need pätsed, mis meile konventsioon peale paneb, need kitsendused, mis ta võraste autorite tööde tarvitamises teeb, kaitsevad ka meie oma algupärasest loomingut ning kujunevad seega meie kodumaa kultuurilise protektsiooni vahendiks. Konventsioon kaitseb meie lugejat ja kunstinautijat publikut odava, aga ka sageli alaväärtusliku laenatud materjali eest. On võõra autori töö tõesti hea ja kõrgeväärtuseline, siis ei ole selle kasutamiseks ka raske luba küsida ning honorari maksta. Seda nõuab ka kõige elementaarsem õiglustunne. Vaimlise loovtöö tulemused on ka selle töö tegija omand. „Ja sellelaadiline omand“, ütleb Lamartine, „väärib respekti ilma sunduseta, ta mõjutab üksikute suurust ilma teiste alandamiseta. Geenius, kes igal pool sünnib, on suur maailma nivelleerija, kes aga üldist rahvastetasapinda igal pool tõstab. Kirjanduslik omand on demokraatia varandus.“

(Lõpp.)

G. Ney.

Jooni Eesti Kirjanduse Seltsi arhiivi korraldustööst.

On möödunud peaaegu kaks aastakümnet tollest ajast, mil Eesti Kirjanduse Selts leidis tarvilikuks anda temale kuuluvaile arhiivaalidele arhiivi ilme. See sünnib 1911. a., kui prl. Anna Haava võib teatada, et temale usaldatud arhiivi korraldustöö on lõpetatud.

Aja möödudes kasvab järjest arhiivaalide hulk. Arhiiv saab lisa suuremate ja väärtuslikumate kogude näol, nagu dr. J. Hurda, dr. Veske, J. Speegi j. t. omad. Muutub otstarbetuks senini tarvitusel olnud süsteem arhiivi korraldustöö tehnikas.

Saab hädaohlikuks hoida säärast väärtust Eesti Kirjanduse Seltsi ruumides. Neil põhjusil otsustabki E. K. S. eestseisus 1926. a. asetada arhiiv Eesti Rahva Muuseumi teraskambrisse ja anda suurematele kogudele eelkorraldus. Otsuse täideviimine toimub. Kuid osutub tarbetuks jätta suuri kirjarühmi säärasesse seisukorda. Asutakse põhjapanevale tööle (IX 1927) ja nimelt — kogu arhiivi korraldusele ning kogu arhiivile nimestiku valmistamisele. Arhiiv on aga niivõrt kasvanud, et E. R. M. teraskambris tarvitada olev ruum jääb väikeseks. Arhiiv asetatakse nüüd E. R. M. majas asuvasse tulekindlasse kambrisse, kus ta peaaegu kolm kappi oma alla haarab.

Et pilti saada E. K. S. arhiivist, nimetan siinkohal mõned temas asetsevad tähtsamad kirjarühmad. Siin on J. Adamsoni, Ahrensi, J. Järve, J. Jõgeveri, Hirschhauseni, dr. Hurda, Koidula, Kreutzwaldi, Knüpferi, J. Kunderi, P. Oru (Org), V. Reimani, Schüdlöffeli, J. Speegi, dr. M. Veske kirju ja käsikirju; päevapiltlikud ülesvõtted Iuru Inna Doomkiriku arhiivis leiduvast eestikeelsest käsikirjast, mis 17. aastasajast pärit. Asutiste paberitest ei tahaks nimetamata jätta Eesti Kirjameeste Seltsi, Eesti Aleksandri kooli, Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi pabereid. Siis veel rahvalaule, rahvapäraste arstimisviiside kirjeldusi, rahvatraditsiooni ja muud väärtuslikku. Sellele lisaks veel suur hulk E. K. S. kirjastusel ilmunud raamatute käsikirju ja E. K. S. enese pabereid.

Nii selgub, et Eesti Kirjanduse Seltsi arhiiv koosneb peamiselt üksikute isikute ja asutiste arhiivist. Seda arvestades on E. K. S. arhiivikomisjon leidnud otstarbekohaseks arhiivi korraldada üksikute kogudena — isikute ja asutiste arhiividena.

E. K. S. arhiivikomisjon koosneb härradest: prof. J. Köpp, Riigi Keskarhiivi juhataja A. Sildnik ja magister A. Anni. Komisjoni istungeist on osa võtnud ka Riigi Keskarhiivi abijuhataja härra Perandi.

Arvestades modernsemaid arhiivikorraldus-printsipi ning silmas pidades nende suhtumist E. K. S. arhiivis leiduvasse materjali, on arhiivikomisjon E. K. S. arhiivi korralduse suhtes asunud alljärgnevale seisukohale: E. K. S. arhiiv koosneb kogudest, mis järjestatud alfabeetselt. Kogud on kahte liiki: isikute ja asutiste kirjaskogud.

Asun isikukogude korralduse detailsemale vaatlusele.

Teatud isiku kogu võib sisuliselt jaguda kolme ossa.

1) Kirjad. Siin tuleb mõelda kirju, mis teatud isikule saadetud — mitte, mida tema saatnud.

2) Käsikirjad resp. kirjatööd.

3) Varia.

Need kolm liiki ei tarvitse esineda kõigis kogudes. Nii võib mõnes kogus esineda ainult esimene liik — kirjad, teises jälle ainult käsikirjad, kolmandas käsikirjad ja varia. See nähtus on kahes põhjusest: 1) sellest, missugust osa teatud isiku järeljäänud paberitest on E. K. S.-l läinud korda omandada; 2) missugust liiki pabereid on teatud isik üldse alal hoidnud. On ju teada, et leidub isikuid, kes põhimõtteliselt kõik oma kirjad hävitavad.

Väliselt jagub kogu mappidesse, mil on tervest kogust läbi jooksev numeratsioon.

Asun kogu esimese sisulise liigi, s. o. kirjade korralduse käsitlusele. Kirjad, mis teatud isikule saadetud, jaguvad alljärgnevatesse liikidesse: 1) kirjad isikutelt, 2) kirjad seltsidelt ja asutistelt, 3) mitme isiku allkirjaga kirjad, 4) raskesti loetavate allkirjadega kirjad, 5) eesnimedega kirjad, 6) anonüümkirjad, 7) volikirjad ja 8) mitmesuguste isikute kirjad mitmesugustele isikutele ja asutistele. Eelnimetatud liigid ei tarvitse kõik esineda ühes kogus. Nii võib mõnes kogus mainitud liikidest esineda ainult üksikud; suuremates kogudes esinevad aga tavaliselt kõik liigid. Viimane, s. t. 8. liik kirju ei kuulu mitte isikule, kelle kogus nad leiduvad; kuid nad on õige sagedasti seotud kaudselt selle isikuga, ning seega on seletatavgi nende sattumine teatud isiku arhiivi. Muidugi võivad sellesse liiki kuuluda ka kirjad, mis juhuslikult sattunud teatud isiku paberite hulka.

Kirjad on korraldatud kõigepealt kirjasaatjate järele alfa-beetselt, siis iga saatja kirjad kronoloogiliselt. Iga saatja kirjad moodustavad tavaliselt ühe vihu. Vihu suurust pole ette määratud — nii võib üks vihk täita terve mapi. Iga kiri on märgitud E. K. S. arhiivi templiga. Samuti on iga kiri ja kirja lehtede arv numereeritud. Iga kirja lehe ülemisel pahemapoolsel nurgal on murruna tähendatud kirja number ja kirja lehe number; kusjuures kirja number on murru lugejaks ja lehe number murru nimetajaks. Kirjade ja lehtede numeratsioon on ühest vihust läbijooksev.

Nimestikku on kirjad järgmiselt kantud: esimesse lahtrisse mapi nr., järgmisesse vihu nr., siis saatja nimi, kirjade arv, saadetud kirjade lehtede arv, ja viimasena märkused. Nii kirjad kui ka kõik teised arhiivaalid on kantud nimestikku lehe ühele küljele, kuna lehe teine külg on jäetud tühjaks, juhtumiks kui kogusse ehk ajajooksul samalligilist materjali juurde tuleb. Viimane võimalus on väga tõenäoline, sest E. K. S. arhiiv kuulub n. n. elavate arhiivide hulka. Siin võib iga isiku arhiiv aastakümneid alaliselt mitmesuguste paberite näol lisa saada. Sest olid ju mõne meie tähtsama tegelase tegevuspiirid väga laialt ulatuslikud, elukohad muutuvad ning oludest sunnitult sagedasti kaugel kodumaa piirest. Sellest on olenev, et ka teatud isikusse puutuvad paberid — kirjad ja muud — on laiali, isegi mitmesuguses kauguses kodumaast ning mitme rahva hulgas, kus neist pabereist muidugi suur osa hävineb, kuid mõned sagedasti veel aastakümnete pärast ka päevavalgele ilmuvad. Ka leidub kodumaal mõne isiku kohta palju väärtuslikku materjali, mida kas teatud põhjustel veel pole arhiivesse antud — või lihtsalt ei ole nende olemasolule tähelepanu pühendatud. Kuid aeg toob needki korra esile, kui neid hoolimatus ei ole hävitada suutnud, ja mõnigi neist leiab ehk aset E. K. S. arhiivis. Kui E. K. S. arhiiv on korras, ei tekita lisaks tulevad paberid nende kohaleasetamisel raskusi. Neid tuleb paigutada liigi juurde, kuhu nad kuuluvad, silmas pidades liigi korralduse nõudeid, ja asetada siis neile vastavale kohale. Kõik juurdeasetatavad vihud või mapid kannavad nende eel oleva algselt asetatud vihu või mapi numbrit, kusjuures igaüks neist on märgitud tähestiku-järjekorras vastava tähega.

Toon siinkohal ka üksikuid arvulisi näiteid kirjade kohta mõnest korrasolevast kogust. — Dr. M. Veskele on kirju saa-

detud 607 isiku ja 28 asutise poolt. Kogusummas on neid 1690 kirja, mis sisaldavad ühtekokku 2545 lehte. Kogu kirjavahetus on kestnud a. 1862—1886. Dr. J. Hurdale on kirju saadetud 919 isiku ja 60 asutise poolt: kogusummas 2325 kirja, mis sisaldavad ühtekokku 4339 kirjalehte. Siia juurde tuleb veel lisana arvata 45 anonüümkirja — 79 lehte. Kogu kirjavahetus käsib aastad 1867—1906. Kontrastina eelpool esitatud andmetele toon Jaan Speegile saadetud kirjade arvu. Nii on nimetatud kirjanikule saadetud kirju 5 isikult ja 7 asutiselt — kokku 14 kirja — 22 kirjalehte. Kogu see kirjavahetus on kestnud a. 1890—1916. See juhtum kriipsutab alla võimaluse, et kas isik ise pole kirju alles hoidnud, või on need peale tema surma kas laiali paisatud või hävinenud.

Lõpuks peatun vähe ka nendel nõuetel ja raskustel, mis kirjade korraldamine arhivaarile kaasa toob. Ta peab kõige esmalt tutvunema kirjasaaaja isikuga, s. o. tema tegevusrikkonnaga, ametiga, mis ta pidas, ning võimalikult ka sellega, mis sugustel aastatel ta oli ametis. Näit. kui kiri on pealkirjaga „V. a. Eesti Kirjameeste Seltsi president“, siis võiks ju arvata, et kiri kuulub Eesti Kirjameeste Seltsi paberite hulka, ning kirja välimuse järele otsustades osutub see arvamise täiesti õigeks. Kuid kui see kiri on puhtperekondliku sisuga, ega ainustki sõna pole ametlikest asjust, tuleb seda pealkirja käsitada „tiitlik“ — siis presidendi nimi kindlaks määrata, mis ei ole raske, kui teada on isik, kes oli kirjas nimetatud aastal president, ja viimaks kiri teatud isiku kirjade hulka asetada. Dr. J. Hurda kirjade hulgas esineb sääraseid nähtusi kaunis sagedasti. Eelpool nimetatud juhtumiga esineb paralleelselt veel teine, s. o. kus ametlikule kirjale on lihtsalt peale kirjutatud „Armas Hurt“. Kolmandana esineb veel juhtum, kus samas kirjas aset on leidnud nii ametlik kui ka perekondlik osa. — Need nähtused osutavad, et omal ajal, iseäranis eesti vanemates seltsides, ametlikku kirjavahetust pole käsitatud küllalt „ametlikult“. Arhivaarile esitavad nad aga raske kohustuse tutvuneda ka kirjade sisuga, et kiri ei asetataks mitte ebaõigeste kohta.

Teiseks peab arhivaar võimalikult katsuma tutvuneda kirjasaaaja perekonnaga, s. t. teadma perekonnaliikmete ja lähemate omaste nimesid, sest need saadavad sagedasti eesnimedega kirju. Eesnimedega kirjade liiki võib arhivaar jätta ainult need kirjad, mille saatjate perekonnanime mingil teel pole võimalik kindlaks määrata. Kolmandaks peab arhivaar tarvitama kirjanduse abi. Sagedasti on kirju arhivaarile täiesti arusaamafute allkirjadega. Siin peab arhivaar ühe käekirjaga kirjutatud kirjad kokku koguma ja katsuma kindlaks määrata nende saatja elukoha, elukutse, aja vältuse, mille jooksul kirjad saadetud, kusjuures, kui saatja oli mõnel juhtival kohal või tähtsamal alal — nagu kirikuõpetaja, arst, jurist — on vahel võimalik saada vastavaid nimestikke ning andmete teel saatja nimi kindlaks määrata. Muidugi ei õnnestu see igakord.

Kogu järgneva osa moodustavad käsikirjad. Raske on siin korraldusest anda säärast ülevaadet kui kirjade puhul. See osa on igas kogus täiesti erinev. Ta on rippuv isiku individuaalteedist. Oli isik luuletaja, sisaldavad käsikirjad enamuses luulet, oli ta prosaist — proosat; kui aga seltskonnategelane — kõnesid.

Sellega ei ole veel öeldud, et üks ja sama isik ei võinud olla luuletaja ning seltskonnategelane.

Käsitöökirjade korraldusele on asutud arvesse võttes tööde kirjandusloolist tähtsust, kui need oleksid trükitud avaldatud. Nii on dr. M. Veske kogus kõige esmalt korraldatud ning nimestikku kantud tema keeleteaduslikud tööd, selle järele luuletused ja muud, dr. J. Hurda kogus — rahvalaulud, keeleteaduslikud tööd ja alles siis vaimuliku sisuga kirjutised, Jaan Speegi kogus — luuletused, artiklid, kõned, koolikirjandus. Ühte liiki käsikirjad on paigutatud sellekohase pealkirja alla — „luuletused“, „artiklid“, „kõned“ ja muud — ning reastatud alfabeetselt pealkirja järele. Asetusviis on samane kui kirjadel, s. o. iga käsikirja leht on varustatud E. K. S. arhiivi templiga ja ülemisele, pahempoolsele nurgale on tähistatud lehe nr. Mitmesuguste tööde üksikud lahtised lehed on kui võimalik liigitatud nende sisulise kuuluvuse järele — templiga märgitud ja numereeritud. Harilikult moodustab üks käsikiri ühe vihu. Käsitöökirjade alla kuuluvad ka kirjade kontseptid, kui need olemas. Nad on korraldatud täiesti analoogiliselt saadud kirjadega. Asetatud on nad kirjatööde reas viimasele kohale.

Toon mõned arvulised näited käsikirjalise materjali kohta. Nii leidub dr. M. Veske kogus keeleteadusmaterjali üksikute töödena ja lahtistel lehtedel, ühtekokku 2705 lehte, luuletusi — 534 lehte; dr. J. Hurdal rahvalaule — 621 lehte, keeleteadusmaterjali — 610 lehte; J. Speegil luuletusi ühtekokku — 2540 lehte. Käsitöökirjade korraldamine osutub arhiivaarile kõige raskemaks. Enne kui ta käsikirju üldse võib korraldama hakata, peab ta informeeritud olema isiku — kelle kogu ta korraldab — kirjandusloolisest tähtsusest ja teadma tema tähtsamaid töid. Samuti tuleb korraldamisel täiesti asjasse süveneda, peab katsuma esijoones tutvuneda kirjaniku käekirja ja kirjutusviisiga. See on vajalik selleks, et võõraid käsikirju, mida õige sagedasti võib teatud isiku käsikirjade hulgas leiduda — ilma autori nimeta — võiks ära liigitada. On isegi vajalik mõnedel juhtumel sisusse tungida, näit. kui käsikirja lehed laiali paisatud ning autor neid kuidagi pole märkinud. Ka esineb juhtumeid, kus autor kas pooliku või lõpuleviidud töö on jätnud ilma pealkirjata; siis peab arhiivaar tööd katsuma kuidagi sisu järele nimetada. Muidugi tuleb alati niisugusel juhtumil toimida äärmise ettevaatlikkusega ning arvestada kaudseid resultaate. Kes võibki täpsalt teada, kuidas surnud kirjanik oleks nimetanud teatud tööd — arhiivaar võib ainult aralt tähendada: kirjutus selle või teise aine kohta.

Arhiivi kolmas sisuline osa on — *varia*. Selle osa moodustavad esijoones mitmesugused teatud isikuga ühenduses seisvad paberid — võiks ütelda kõik käsikirjaline materjal, mis ei kuulu kirjade ega käsikirjade liiki. Nii: mitmesugused õppe- ja riigiasutistest välja antud tunnistused, lepingud, arved ja muud paberid. Järgmisena asetuvad sellesse osasse teatud isiku paberite hulgas resp. arhiivis leiduvad võõrad käsikirjad. Need võõrad käsikirjad võisid sattuda teatud isiku arhiivi väga mitmel põhjusel ja teel. Nii saadeti neid sagedasti nooremate kirjanikkude poolt vanematele tunnistatuile korrigeerimiseks, või sooviti töö kohta arvustust kuulda, või pühendati teatud isikule terve käsikiri. Unustus või muu asjaolu tingis viimaks käsikirja jäämise teatud isiku arhiivi.

Arhivaalil resp. käsikirjal on siin peale tema otsekohese, s. t. sisulise väärtuse veel teine — ta näitab oma aja isikute vahelkordi kirjanduslikul alal. Nii ei tule käsikirja, mis leidub võõras kogus — ka siis mitte, kui E. K. S. arhiivis leidub ka käsikirja autori kogu —, viimasesse üle kanda. Küll on aga vajalik selle kogu nimestikku märkus teha, kust teatud käsikirja võib leida. Teatud isiku kogus leiduvad võõrad käsikirjad on jagatud kahte pealiiki: luule ja proosa. Proosa jagub veel omakorda ilukirjanduslikuks ja teaduslikuks.

Järjestatud on kõikides eelpool nimetatud võõraste käsikirjade liikides esinevad tööd kirjaniku nime järele alfabeetselt, missuguses järjekorras nad ka nimestikku on märgitud.

Harilikult leidub suuremates kogudes ka käsikirju ilma autori nimeta. Kui arhivaar kindlaks ei saa teha, kes käsikirja autor, on käsikiri paigutatud ta kuuluvuse järele kas poeesia või proosa juurde viimasena, kusjuures on ära tähendatud töö nimetus ning juurde lisatud: „tundmata autorilt“. Sellele liigile järgnevad paberid, mille olemasolu teatud isiku kogus on tingitud temase lskondlikust tegevusest, ametitest, perekonnast j. n. e. Nii: seltside põhikirjad, koolide õppekavad, kirikutähed, kodukooli-õpetajate ja majateenijate tunnistused ja muud sarnased paberid. Nendest on moodustatud liigid, mis paigutatud pealkirjade alla: kirikutest ja koolidest, agraar-oludest, seitsidest j. m. t. Väline korraldus on *varia*'l sama kui kirjadel ja käsikirjadel, s. o. iga leht on varustatud E. K. S. templiga j. n. e. *Varia* korraldusel on arhivaarile raskuseks rühmitamine, sest sagedasti on *varia* alla kuuluvate paberite hulk võrdlemisi suur ning sisuliselt väga erinev.

Lisana esineb mõnede kogude juures veel trükimaterjal. See on jagatud kõige esmalt keeleliselt: eesti-, saksa-, vene-, soome-, ungarikeelsed ja teised, ja siis iga osa sisuliselt: raamatud, brošüürid, ajalehed ja muud paberid. Ajalehtede puhul on nimestiku märkustelahtrisse tähendatud, kas ei leidu vastavas ajalehenumbris ehk põhjendavat asjaolu selle, s. t. ajalehe teatud isiku arhiivis leidumise kohta — kas teatud isiku mõne kirjutise või muu omal ajal tähtsa teate näol.

Lõpuks esitan korrasolevate isikukogude suuruse kohta mõned arvulised näited. Dr. M. Veske kogu sisaldab 9297 käsikirjalist ja 422 trükilehte, ühtekokku 9719 lehte, mis asetatud 49 mappi. Dr. J. Hurda kogu sisaldab 7327 käsikirjalist ja 582 trükilehte, ühtekokku 7909 lehte — 36 mappi. J. Speegi kogu sisaldab 5077 käsikirjalist ja 58 trükilehte, ühtekokku 5135 lehte — 16 mappi. Keskmiselt sisaldab seega üks mapp 225 lehte.

Asutiste kirjakogud on sisuliselt täiesti erinevad isikute kirjakogudest, mille järeldusena on erinev ka nende korraldus. Iga asutise arhiivi korraldus on olenev asutise liigist, tema funktsioonidest ja seesmisest korraldusest. Tähtis on asutiste arhiivides korraldada esijoones raamatud: protokolliraamatud, sissetulnud ja väljaläinud kirjade nimistud ning laekaraamatud. Raamatuid võib vastavalt asutise ülesannetele ja tegevuspiiridele olla eelpool nimetatuid rohkem või vähem. Järgmisena tuleks korraldada põhikirjad, mille alusel asutis on teotsenud, siis liikmete nimestikud, kui need olemas, ja järgnevana kirjad. Kirjad tuleb korraldada selles järjekorras, missuguses nad on kantud vastavatesse nimistutesse.

Muudest paberitest, mida leidub enamasti igas asutise-arhiivis, on nimetamisväärsed aktid, mis on üksikute küsimuste kohta moodustatud või mis tuleb arhivaaril moodustada. Nende sisu on väga mitmekesine, sagedasti aga olenev asutise ülesannetest, tegevusest, või asutise üksiku liikme tegevusest. Asutiste arhiivide korraldamisel võib esineda ka juhtumeid, kus ei ole üldse ühtegi raamatut, näit. Eesti Aleksandri kooli ja Eesti Kirjameeste Seltsi arhiivid. Siin tuleb arhiivmaterjal korraldada nii palju kui võimalik ja nimestikku kanda analoogiliselt asutistega, kus leidub raamatuid, s. t. kirjad on korraldatud kronoloogiliselt. Ühel aastal sisse tulnud kirjad moodustavad ühe vihu. Nimestikku on siin kantud ka kirjasaatjate nimed. Sarnaselt sissetulnud kirjadega on korraldatud ka väljaläinud kirjade ärakirjad.

Üldiselt on E. K. S. arhiivi peaülesanne, nagu kõikidel teistel arhiividel, arhivaale hävinemise eest kaitsta ning neid alal hoida. Teine tähtis ülesanne on arhivaale teaduslikuks uurimiseks kättesaadavaks teha. Kuid see ei ole veel kõik. Eesti Kirjanduse Seltsi arhiiv, nagu eelpool toodud andmetest näha, on sisuliselt täiesti erinev meie riigi- ja administratiiv-asutiste arhiivist — seega ka tema ülesanne teisem. Riiklikes arhiivides leiduv materjal on oma otsekohese ülesande täitnud, olgu siin kas avalik või salajane riiklikkudes huvides seisev kirjavahetus, kohtuaktid või muu — arhiivi jääb ta ajaloolise tõendina tuleviku-päevade tarvis.

Muidugi on E. K. S. arhiivis leiduva materjali ühel osal seesama otstarve, kuid siin leidub ka see osa arhiivmaterjali, mis oma otsekohest ülesannet täitnud ei ole. Nimetaksin siin käsikirju, mille olemasolu on selgunud alles kirjaniku järeljäänud paberite korraldamisel. Kas ei tuleks neid trükkis avaldada ning laiemale hulkadele kättesaadavaks teha? Esiteks ei kirjuta ju kirjanik kunagi midagi enese tarvis ja teiseks võib leiduda neis käsikirjus palju väärtuslikku. Muidugi ei või ju otstarbekohaseks pidada kõikide E. K. S. arhiivis leiduvate kirjastamata käsikirjade trükkis avaldamist — on ju selleks nende hulgas ka liiga nõrku.

E. K. S. arhiivis leiduvad kirjad on küll oma otsekohese ülesande täitnud, kuid kaudne, mis eesti rahvale on küllalt väärtuslik, seisab alles ees. Nad võimaldavad abi nii mõnegi kultuurajaloolise ja rahvusliku tõsiasja lahendamisel ning tolleaegsete kirjanikkude ja seltskonnategelaste eesmärkide ja püüete kindlaksmääramisel.

Eesti Kirjanduse Selts on väikese osakese oma arhiivis leiduvast materjalist kirjastanud (ma ei mõtle uemaid käsikirju!). Nimetaksin siin Kreuzwaldi-Koidula kirjavahetust, mille kohta Heinrich Rosenthal oma „Kulturbestrebungen des estnischen Volkes“ lausub, et sel on eesti kultuuriajaloo suur huvitus ning tähtsus. Sellast väärtuslikku leidub E. K. S. arhiivis veel palju kirjastamata, mille arv kasvab aasta-aastalt, kui E. K. S. oma tööd jätkab arhivaalide kogumise suunas.

Praegu on, nagu eeltoodud andmed näitavad, käsil arhiivis põhjalik korraloomine, mis tingitult arhiivi erilisest iseloomust nõuab aega ja vaeva, kuid mille tulemuseks on see, et korraldamatus ei sega tähtsa kultuurilise materjali kirjastamist ega tee tõkkeid teaduseharrastajate uurimustele.

Helene Treial.

Selgituseks „seletusele“.

Palun Eesti Kirjanduse veergudel lahkesti ruumi Aino Kalda „seletuse“ selgituseks.

Aino Kalda „sellekohased dokumendid“, õpetaja Villem Reiman'i ja kirjanik Elisabeth Aspe-Nieländer'i kirjad, mis ta koopiatena lubab Eesti Kirjanduse Seltsile saata, ongi seesama materjal, mille ta juba varemini saatis Eesti Kirjanduse Seltsi esimehele hr. A. Jürgensteinile, ka jälle koopiatena, ja mis viimane minule üle andis. Selle materjali tühjus ning väärtusetus on minu „avalikus kirjas“ Aino Kaldale, E. Kirjandus nr. 7 s. a., juba seletust leidnud. Aino Kalda read „seletuseks“ E. Kirj. nr. 9 s. a. on avaldatud avaliku arvamise segamiseks, nii kui oleks tal veel mingit muud materjali tagavaraks olemas.

Tartu, 18. 10. 27.

Dr. med. E. Jannsen.

Kirjanduslik ülevaade.

Honoré de Balzac: Šagrään-nahk. Tõlkinud prantsuse keelest Henrik Visnapuu. 1926. Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus, Tartus. Hind 300 mk.

Balzac kirjutab 1831. a. Montalambert'ile „Šagrään-naha“ kohta: „Tout y est mythe et figure“. Ja tõepoolest mõjub see teos esmakordsel lugemisel imelikult oma segipaisatud fantastika ja realismiga.

Kui ma ei eksi, on see esimene tõlge Balzaci hiiglatoodangust eesti keelde.

Tõlkija sissejuhatav sõna aga on kirjutatud liiga kerge käega ja kubiseb selle tõttu faktilistest vigadest, nagu juba krahvinna Eva Hanska-Rzewuska nimetamine vene vürstinnaks, kuna selle naise sünninimi ise juba peaks juhtima ta rahvusele ja tema esimene mees poolakas krahv Hanski ei peaks laskma tekkida oletust vene vürstinnast, olgugi et nad elasid Ukrainas.

Sama ebatäppis on tõlkija tähendus: „ta vanemad ei looda talt palju“. See maksab täiel määral üksnes Balzaci ema kohta, kellest me teame kirjaniku ja ta õe — oma venna esimese suurema eluloo kirjutaja — sõnade järele ainult ülekohtusest alandusest ja maltreeterimistest, mis pojale osaks said. Isa kohta ei või seda aga öelda, vähemalt mitte samal mõõdul, sest isa oli palju heatahtlikum ja järeleandlikum oma poja kirjandusliku loomingu ihale. Ta heatahtlikkus avaldus veel siiski, kui poeg oli kirjutanud oma esimese katseaja järele tragöödia „Cromwelli“ ja see ei leidnud perekonna kitsamas ringis heakskiitu, kuid otsustati õe peigmehel, insener Surville'i ettepanekul anda teos erapooletuks läbivaatamiseks ja hindamiseks viimase endisele õpetajale, poliitnikumi kirjandusloo professorile Andrieux'le ja see andis surmava otsuse: „L'auteur doit faire quoi que ce soit, excepté de la littérature“.

Kuid 1822. aastal juba, tutvunedes oma poja „littérature marchande'iga“ — nagu Balzac ise nimetab oma nooruspõlve töid, — kirjutab isa prohvetlikult oma tuttavale: „minu vanem poeg

avaldab viimase^a aasta kestes suurimaid kirjanduslikke kalduvusi. Ta on lasknud trükkida ja müüa teoseid enam kui 10.000 frangi väärtuses. Kui tema tervis peaks vastama tema võimetele, siis kõneldakse temast kord head". Seda ütles Bernard-François Balzac, kes vihkas romaane üle kõige, kuigi oli ka ise kirjanduslikude kalduvustega.

Ebatäpsuse all kannatab ka lause: „Järgnevate viie aasta jooksul kirjutab ta ning avaldab umbes nelikümmend köidet“. Kui aluseks võtta Balzaci 1822.—1825. aastal ilmunud romaane varjunimede all Lord R'hoone (anagramm Honoré'st), Horace de Saint-Aubin ja teised, siis on neid ainult mõni üle kahe tosinaga, nagu ei ulatu neljakümneni ka peale autori surma kirjastatud samade nooruspõlveteoste köidete arv, esmakordselt autori pärisnime all koguväljaandena ilmunud „Oeuvres de jeunesse“ ja viimane odav rahva-väljaanne 1899. aastast „Edition du centenaire“ Balzaci sajaaastase sünniaasta puhul.

Liiga huupi on öeldud lause: „Perekond peab Balzaci sant-laagriks, ei toeta teda raskel silmapilgul, ning 29-aastaselt Balzaci ei jää muud kui nobe sulg ja suured võlad“. Eriti on liiga üldistav eelpool tsiteeritud lause keskmine osa, minu poolt sõrendatud. Kes vähegi on tutvunud Balzaci elulooga, pealiskaudseltki, olgu kirjaniku õe Laure Surville'i kirjutatud biograafia järele või parima teose Gabriel Hanotaux' ja Georges Vicaire'i „La jeunesse de Balzac“ 1921. aasta väljaande põhjal, see peaks teadma, et perekond aitas välja teda väga mitmel ja mitmel puhul rahalistest raskustest, aga Balzaci spontaanse iseloomu tõttu oli loomulik ikka ja ikka jälle uutesse võlgadesse sattumine, mille katmiseks kaugeltki poleks jätkunud põhjaarmee endise intendandi ja Tours'i hospitalivalitseja kaunis soliidsetest varandustest. Tõsi on ainult, et see abiandmine tuli alati alles kaheteistkümnendal tunnil, et päästa Honoré de Balzaci pankrotist.

Samuti ebatäppis on eessõna lk. 8 lause: Šuaanide võrdlemisi lahke vastuvõtt tiivustab Balzaci uutele töödele. Pea ilmub ka „Physiologie du mariage“ („Abielu füsioloogia“) ning käesolev romaan „La peau de chagrin“.

Tõepoolest aga oli Balzaci esimeste, oma pärisnime all avaldatud teoste järjekord järgmine: 1829. aastal „Le dernier Chouan ou la Bretagne en 1800“ (Viimane šuaan ehk Bretagne 1800. aastal“), 1830. aastal ilmus kaks köidet „Scènes de la vie privée“ („Eraelu pildid“) ja 1831. aastal „La peau de chagrin“.

Täiesti ekslik on ka sama lehekülje ütlus, et „nendega (s.o. äsja nimetatud kolmega. B. L.) lõpeb Balzaci romantilis-fantastiliste romaanide sari, algab psühholoogiliste romaanide ajajärk“. Romantilisfantastiliste hulka võime lugeda veel arvuka rea teisi Balzaci märksa hiljemini kirjutatud teoseid, nagu „La Recherche de l'Absolu“ („Absoluutse otsing“), „Séraphita“, „Jésus-Christ en Flandre“ („Jeesus Kristus Flandrias“) ja paljud teised. Siia võiks arvata pea kogu selle hiiglatoodangu, mis moodustab „Etudes philosophiques“ nimelise osa Balzaci „comédie humaine“na koostatud väljaandes, mis ilmunud 1891.—1899. aastal Calmann-Lévy kirjastusel.

Eesti lugeja võiks saada mitte just õige pildi Balzaci stiilist ja keelestki, kui võtta otsekoheselt tõlkija ütlus: „Mis puutub Balzaci stiilisse, siis heidetakse sellele ette konarlikkust ja raskust

ning prantsusliku selguse puudust.“ Neist sõnadest võiks lugeda kaudselt lohakuse ja hoolimatuse etteheidet. Ei ole viimistletud stiil mõeldavgi nii spontaanselt loova kirjaniku juures, liiatigi kui arvesse võtta Balzaci hiiglaloomingut, mille moodustab kahekümne töö-aasta kestes kirjutatud enam kui 100 köidet. Aga Balzac oli ühtlasi enesega rahulolematuid kirjanikke, ja seda mitte ainult oma teoseid kirjutades, vaid neid uute trükkide puhul 10 ja isegi 12 korda ümber tehes. Ükski laduja pole tahtnud üle tunni aega laduda Balzaci käsikirja ja korrektuurpoognates, mis käisid 6—12 korda autori käes, sai teos sagedasti koguni uue kaju, kuna esialgsest redaktsioonist järele jäid ainult riismed. Sellased ümber-töötamised säärase hiiglaloomingu juures olid võimalikud selle-tõttu, et Balzac leidis rahu üksnes töös, millele ta andus igal pool, kodus, reisil ja külas olles, ja igal ajal, töötades 18 tundi ööpäeva kohta.

Oleme peatunud silmatorkavamatel ebatäpsustel, mis on meie arvates soovimatud Eesti Kirjanduse Seltsi väljaannetes. Tõlkija oleks võinud ammutada nii rikkalikult kõigis keeltes leiduvatest Balzaci elulugu käsitlevatest raamatutest täitsa täpsad andmed ja kooskõlastada oma eessõna nendega või jälle loobuda eessõna kirjutamisest, jättes selle mõnele teisele, kes Balzaci eluloo tundmises rohkem kodunenud, nagu neid Tartus kas või noorte, romaani filoloogiat kas või esimest aastat õppivate üliõpilaste keskel küllalt vist leidub.

Kuid vaadeldagem nüüd Balzaci „La peau de chagrin“ ja selle eestikeelset tõlget.

Balzac ise hindas seda teost õige kõrgelt, kirjutades ühele arvustajale peale raamatu ilmumist: „„La peau de chagrin“ est la formule de la vie humaine“. Selles teoses on selgelt tunda kahe kirjaniku mõju. E. T. A. Hoffmanni fantastilised lood olid tol ajal juba võitnud Prantsusmaal laialise lugejaskonna ja eriti võlnud Balzaci, nagu teda üldse peetakse saksa kirjandust pooldavamaks prantsuse kirjanikuks, kes võttis — peale eelpool nimetatu — mõjutusi vastu veel Goethelt ja Jean Paulilt, olles ka Heinrich Heinega isiklikus sõpruses, viimase Pariisis viibimisel. Rabelais'lt, sellelt surematult pilkajalt ja küünikult, on Balzac väga palju stiilit ja väljenduselt omandanud. Isegi „Šagrään-naha“ peal-kirja tuleb otsida Rabelais'lt. Selle raamatu esitruki „moralité's“ vähemalt mainib Balzac eluröömsa Rabelais järgmisi sõnu: „Les Thélemites estre grand mesnagiers de leur peau et sobres de chagrin“ („telemiidid hoiavad oma naha vaba kurbusest“). Kuid Rabelais eluröömu asendab Balzac kõnealusel teoses sügavama ahastuse ja kurbusega, millega algab ja lõpeb „Šagrään-nahk“.

Üldiselt aga ei piirdu mõjud Balzacisse kaugeltki nende üksikutega, vaid tema ekstsentriline vaim on koolitunud paarikümnel kodu- ja välismaisel kirjanikul, et oma elupäevil ja peale surma ise mõjutada teisi kirjanduslikke suurvaime kogu haritud Euroopas. Nii laialiste mõjude vastuvõtlikkust tuleb kirjutada kahtle-mata selle arvele, et Balzac on lugenud ühtlasi kogu maailma kirjandust ja kõrvuti väga mitmesuguseid teaduslikke tooteid, eeskätt filosoofiast, keemiast ja alkeemiast, arsti- ja loodusteadusest. Need lugemised algasid juba Vendôme'i koolis ja jätkusid õigus-teadust õppides ning töötades notari ja advokaadi juures. Raamatutest ei loobunud Balzac ka viletsamaiski oludes, tehes oma

esimesi kirjanduslikke katsid; ise nälgides oli ta suutnud koguda alla kolmekümne-aastase noormehena omale üle 4000-kõitelise isikliku raamatukogu, kõnelemata tema alalisest külüstusest avalikkusesse raamatukogudesse.

Erakorraline oli Balzac oma eluenergiaga ja hoolimata neist purustustest, mis andis talle reaalse elu, püsis tal seda energiat kuni oma varase surmani.

Eluenergia kulutamine mitmesugustes soovides ja ihades — see moodustabki „Šagrään-naha“ filosoofilise mõtte, mis on läbi-põimitud keskaegse müstikaga, Balzaci kogu elu aegse har-rastusega.

Nagu Balzaci loomingus on selgelt nähtava kajastuse leidnud nii autori enese kui ka tema ligidate omaste ning kogu ümbruse asunikkuide elu ja olemine, nii on „Šagrään-nahaski“ kirjanik kujutanud Rafael de Valentin'i, jutustuse peategelase, noorpõlve elu kirjeldamisel neid võitlusi, mis tal enesel tuli võidelda, elades väikeses katusekambris pool nälgides, et leida kirjanduslikku tun-nustamist, — alguses kas või oma vanemate kitsas ringis. Rafaeli kannatused ja elujänu, selle nautiminegi on Balzaci enese isikliku elu vastupeegeldus, kujutus, osalt teadlik, osalt alateadlik. Oman-dades saladusliku naha antikvaarilt ja nautides oma iga soovi täideminekut on Rafael varsti isiklikkude kogemuste kaudu teadlik, et tema elunauding sünnib elukestvuse otsekoheisel kulul. Geni-aalse Rafaeli nooruse kannatused mitmekordistuvad peale šag-rään-naha võimaldatud naudinguid, ja teos lõpeb kõige ahastavamates hädaldustes, nagu neid suudavad väljendada Rafaeli kustuva eluenergia viimsed leegitsused.

Kui on haarav Goethe „Noore Wertheri kannatuste“ lugu, siis on Rafael de Valentin'i hääbumine veelgi kohutavam selle salapärasuse tõttu, mille autor on toonud teosesse šagrään-naha mõjutusega inimellu. See keskaegne müstika ja magism — teo-loogia ja teaduse, astronoomia ja skolastika, keemia ja alkeemia segu, — alates renessansiajaga, nagu see väljendub Nikolaus Cuzanus'e, Pico della Mirandola, Paracelsuse, Helmonti, Agrippa von Nettesheimi, Reuchlini, Patrizzi, Bruno ja Campanella teostes, ja jätkub Mesmeri (1733—1815) loomademagismis ja Swedenborgi müstilises teoloogias, — see kõik on Balzac'ile hingeliselt alati ligidal seisnud, alates varasest noorusest kuni surmatunnini, moodustadeski „Šagrään-naha“ suurema tragismi, teose õudselt meeli haaravama tagapõhja.

Eestikeelse tõlke on valmistanud Henrik Visnapuu prantsuse keelest, nagu on öeldud nimelehel.

Selle tõlke puhul tekib küsitlusi, mis vääriksid lähemat läbi-katsumist. Tuleks mõnel akadeemilisel kirjanduseharrastajal võtta käsile tüütav võrdlustöö algusest lõpuni, prantsuskeelse ori-ginaali kõrvutamine Visnapuu eestikeelse tõlkega. Kahjuks ei ole tõlkija öelnud, missuguse väljaande järele ta on tõlkinud. Šäärane võrdlus võiks anda huvitavaid ja vahest ka — üllatavaid tagajärgi. Nende ridade kirjutajal oli Tallinnas enne suvepuhku-sele sõitu ainult pealiskaudne võimalus sirvida kõrvuti eestikeelset kõnealust tõlget ja prantsuskeelset originaali parimas ja täielikemas luksuväljaandes: Oeuvres Complètes de Honoré de Balzac. Texte révisé et annoté par Marcel Bouteron et Henri Longnon. Illustrations de Charles Huard, mis hakkas juba

1912. a. ilmuma Louis Conrad'i kirjastusel. See kõrvutav silmaheitmine ei asenda muidugi täpsat võrdlust. Aga tõlget lugedes valdab tunne, nagu oleks kirjutanud Balzac vene ja mitte prantsuse keeles. Tõlke lauseehitus annab nii mõnegi vihje sinnapoole. Mis selle põhjuseks, seda on muidugi raske öelda: kas meie vene keeles omandatud hariduse järelmõju või on siin kodukäimas Agrippa von Nettesheimi magismi vembutused. Leidub kohati muidki küsitlusi tekitavaid asjaolusid ja sõnu, nagu virsik-marja ristimine persikuks vastavalt vene „persikule“; ja milleks sõna „ljöö“ eestistamata jätmine, kui selleks on juba kakski vastavat — penikoorem ja miil. Kohati äratab ka tõlkija täis- ja osasihitise tarvitamine vastuvaidlusi, nagu mõnedegi uus-sõnade tarvitamine tundub üleliigsena ja tehtuna; vähemalt poleks olnud ülearune nende seletuste juurdeldamine raamatu lõppu.

Balzaci pilt valges mungarüüis ei ole kõige parem. See pilt ei vasta sellele ajajärgule, mil kirjutatud „Šagraan-nahk“ ega pole ka kõige iseloomustavam autorile. Paremini võinud tuua Louis Boulanger'i seepiaskitsi või jälle tuntud dagerro tüübi 1842. aastast, kui kõige iseloomustavama Balzacile. Pealegi oleksid mõlemad viimati nimetatud pildid andnud trükitehniliselt parema jäljendi kui eestikeelse tõlke oma.

Jääb ainult soovida, et Balzaci hiiglaloomingust ilmuks kõige ligemal ajal veel rida raamatuid, et meiegi kirjanduses ja lugejaskonnas omandaks see prantsuse kirjanduse geniaalne esindaja temale õigusega kuuluva väärilise koha. Julgeme aga ühtlasi avaldada soove ja lootusi, et tulevates tõlgetes pääseksid paremini mõjule Balzaci stiililised omapärasused ja iseloomulised jooned ning seda täielisel määral; samuti ka et viieleheküljeline sissejuhatus, kirjaniku elulugu-iseloomustus, ei vajaks pea samaulatuslikku parandust-õiendust, nagu kahjuks käesoleval korral.

Bernhard Linde.

Ansomardi: Jalgsemaa kitseeide muinasjutud. Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus 1927. Redigeerinud D. Palgi. 7 liht- ja 4 värvilist reproduktsiooni kunstnik A. Roosilehelt. II trükk. 82 lk. 150 mk.

Raamat on väljumisel väga meeldiv, peaaegu luksuslik, mis meelitab lehitsema ja lugema. Sisuks kolm „muinasjuttu“ (pean asetama selle sõna jutumärkidesse): „Jalgsemaa järv“, „Surm suu ääres“ ja „Tondi Tõnu“. See juttudekimp sama üldpealkirjaga ja autori eessõnaga ilmus esmakordselt „Rahva Löbulehes“ 1901. Ei siis ega ka hiljemini pole nende juttude kohta vististi pikemalt sõna võetud. Olgu siis lubatud II trüki ja ühtlasi eriraamatuna ilmumise puhul teha mõned selgitavad ja arvustavad märked.

Saatesõnas „Lugejale“ tutvustab autor meid tolle iseäraliku jutumeistri „Kitseeidega“, kelle suust käesolevad jutud olevat kirjutatud. See olnud väliselt inetu ja ka oma iseloomult ja olemuselt ebameeldiv vanaeit, kuulus külanõid ja soolapuhuja, keda kogu külas ja ümbruses kardetud; ta olnud kirjaoskaja, kes tihti rehetas oma puukaanelisi ja nahkkõitelisi salapäraseid raamatuid uurinud ja surres peale nende raamatute ka oma käega kirjutatud tarkusekirju maha jätnud, mille saatusest aga Ansomardi vähematki ei tea. Ainus meeldiv külg olnud eide võrratu jutustamis- osavus ja suur juturepertuaar, millest meile need kolm näidet pakutakse.

Juttude juurde asudes paistab kohe, et siin kaugeltki pole tegemist tõeliste rahvajuttudega ja veel vähem muinasjutuga. Esimene jutt „Jalgsemaa järv“ sisaldab järgmist: Vanal hallil ajal olnud Jalgsemaa küla all „nii ütlemata ilus, nii kirjeldamata kaunis, nii puutumata püha“ järv, mis olnud väga sügav, peegelselge pinna ja kristallselge veega. Järve ümber olnud määratu mets ja see täis igasugu linde. Taevakumerus, päike ja kuu heitnud järvele kuumi armunud pilke ja tähepeid sõitnud ööd läbi tõldades ja ratsa linnuteed pidi ja teinud järvele silmi. Kõik imetlenud toredat järve armukadeduses ja austuses. Nii olnud selle hea tuju puhul. Pahas tujus olles aga lainetanud ja kohisenud järv pööraselt ja pannud ümbruse vabisema. Puud kummardanud ja palvetanud alandlikult ja ohverdanud oma tõuvilja, lehti ning okkaid lepituseks. Linnud lennanud kokkunuft eemale. Taevas tõmmanud enese hallidesse kortsumadesse ja valanud valupisaraid; palavad austajad päike, kuu ja tähed hoidunud aralt pilvede varju. Järv märatsenud ja tujutsenud teatava aja, siis võtnud omale valge vaiba ümber ja uinunud mõneks ajaks unehõlma, kuna ümbrus leinas ja vaikselt ta ärkamist oodanud. Ja kui ärkamise aeg tulnud, siis tõusnud kõik jälle õitsele, rõkanud jälle rõõm ja valitsenud helgus järve ümber nagu varemini. — Pühas järves asunud pühad kalad — hõbedased ja kuldseid. Neid ei tohitud püüda. Keegi noormees on kord hea õnnega neid õngitsenud, aga siis meelitanud imeilus veteneid ta vette ja uputanud ühes kaladega. Järve selget vett ei tohitud reostada. Kord loputanud Leedust toodud noorik lapse pesu järves. See vihastanud püha vett ja järv on pagenud ära Paistevälja alt — hall härg astunud ees ja järv joosnud jälgedes ikka Tallinna poole. Sellest peale on järve ümbruse hiiglametsad muutunud kiduraks, vaevaseiks, jäänud kõssi, nagu kerjused kiriku ees. Järve ase on mudane soo ja porilombid. Järve aseme all olevat veel veesooni jooksmas, aga see vesi olevat kahjulik ja selle pinnaletuleku kohad olevat puupakkudega kinni pandud, muidu ähvardavat vesi kogu ümbrust uputada. — Lõpuks moraal: „nõnda on ilmas kõik muutlik ja kaduv: suurus sureb, kangus kaob, vägev võidetakse, ilu lõpeb ise. Igavest iga ei ühelgi asjal..“ Ja isiklike mälestisi oma „kallist kodust, Anso-mardi talust“, mis sama järve lähedal asunud, kus kümned esivanemad tööd teinud ja vaeva näinud, kuid seegi on kadunud, nagu kõik siin maailmas on kaduv.

Jutu siin lühidalt refereeritud sisu lähemalt analüüsis leiaime siit ainult kolm rahvaluule motiivi: 1. (kaudsemalt) rahvalauludest (Salme laul) tuntud taevakehade personifitseerimise motiiv (kosjakäigu-motiiv puudub siin); 2. näkineiu motiiv, kes oma iluga noormehe võlub ja uputab. Siin jutus ühenduses järve ja kalade pühakspidamise motiiviga ja uputamine siin karistusena; 3. järve kohalträndamise motiiv, mis kohalikes muistendites väga harilik. Selle lisandustena: a) järveäärsete praeguste kohanimedega (Allika jne.) seletused ja b) ümbrust uputada ähvardavate järvealuste veesoonte motiiv. Neist motiividest ei kuulu ükski algupäraselt muinasjutu. Esimene on, nagu öeldud, rahvalaulust, teised kuuluvad saagade ja kohalikkude muistendite liiki. Nii ei saa seda juttu, valjult võttes, sisuliselt kuidagi nimetada muinasjutuks.

Kuid kui leppidagi, et muinasjutu ülesehituseks võib tarvitada igasuguseid rahvapäraseid motiive, siis pörkame siin ikkagi kokku veel suuremate eksimustega muinasjutu vormi ja stiili vastu. Tea-

tavasti on muinasjutul oma kindlad ja rahvusvahelised ülesehituse- ning stiilireeglid, mis aastasade ja -tuhandete jooksul on kujunenud valjult traditsionaalseks. Käesoleva jutu kompositsioon ja stiil ei vasta aga üheski punktis muinasjutu eepilistele vormiseadustele¹). Näiteks ei tarvita ehtis muinasjutt kunagi looduse- ega muid kirjeldusi, ei mingeid üldkohti ega mingeid muid iseloomustusi kui ainult tegude, tegevuse, sündmustiku kaudu. Siin aga on sündmustikku vaevalt paar lehekülge üheksast. Oige muinasjutt on läbini eepiline, ega sisalda kunagi jutustaja isiklikke elamusi ega tundeid. Muinasjutt tarvitab otsekohest kõnet, mitte kaudset nagu siin. Muinasjutu sõnastus on äärmiselt lihtne ja plastiline, ei tarvita keerulisi kõnefigure ega võrdlusi. Rääkimata spetsiaalsemaid: alguse ja lõpu, kordumise, kolm-arvu, vastolu, skematiseerimise, saagaplastika jne. seadusist, mis just on muinasjutu kõige iseloomustavamad jooned ja millest siin muidugi ei ole jälgegi.

Näitena Ansmardi muinasjutustilist toon paar katket tema „Jalgsemaa järvest“:

„Tuhandeaastased tammed, saledad saared, jämedad jalakad, punakobaralised pihlakad, toredad toomingad, kõrged kuused, taevani tõusvad mähakad kahupeamännid, kauni, valge rüü kandjad kased ja palju, palju muid puid kogunenud sagedasti salkades selle järve kallastele kokku ja püüdnud üksteise õlgade üle ta pühasse peeglist pilku heita. Leherohketele leppadele, paksudele vesipajupõõsastele, sara- ja nais-niinepuudele ei olla aga eemalt silmitsemisest küll saanud: nad poetanud endid teiste vahelt läbi üsna kalda nõlvale, asunud veel kaldalt allagi, et seal auklikul kummardusel järve äärele suud anda.“ (Lk. 15—16.)

„Kuid kunagi polla kõik see halba asjakorda kergendada aidanud. Järvel, jah, pühajalgsemaa järvel olnud eht naiselik iseloom: mida enam ennastsalgavalt ümbrus ta pahameelt püüdnud sulgeda, mida suurema hoolega see temaga lepitust otsinud, seda kangemaks ta kaledus kasvanud ja pahameel järk-järgult paisunud, kuni väsimus viimaks ta võitnud. Siis tõmmanud järveke omale jäävaiba üle ja uinunud mõneks ajaks unehõlma, et ärgates seda hädaohtlik-õrnem ja imestamisväärt ilusam välja näha.“ (Lk. 20.)

Kõigest eelmisest ja toodud tsitaatidest on selge, et Ansmardi jutt „Jalgsemaa järve“ ei saa muud olla kui paarile rahvaluulemotiivile põhjenev ilukirjanduslik visand. Nende paari eepilise peamotiivi ümber on autor põiminud väsitavalt rohkesti puhtkirjanduslikku loodussümboolikat ja sentimentaalset lüürikat ja koguni puhtisiklikku biograafilist ja meeleolulist materjali. Kogu jutust käib läbi autori romantilis-isamaaline meelelaad ja moraliseeriv tendents, mis oma ideoloogilise põhjenduse leiab autori eessõna lõplauseis: „Ja ometi on muinasjutud ja sarnased lood peaaegu ainsad vanavara-kogud, ajaloo ladud, kust meie, nooremad, oma rahva kodust elu ta mustas minevikus võime tundma õppida. Tundma õppima me seda peame, kui endi rahvast armastame, sest muidu ei leia meie rahva vigade juuri üles ega tea neid ka välja kitkuda, muidu ei tunne meie rahva häid

¹) Need seadused on tuntud taani rahvaluuleuurija Aksel Olrik väga õnnestunult 14 punktis kokku võtnud „Episke love i folkedigtingen“ („Rahvaluule eepilised seadused“) nime all.

omadusi ega oska neid kasta ja kasvatada.“ See tähendab, autori suhtumine muinasjuttu ei ole mitte esmajoones esteetiline. Kogu jutu laadis ja stiilis on ilmne Fählmanni „Koidu ja Hama-riku“ ja teiste sentimentaalsete ja ilutsevate „müütide“ mõju. Stiil on täiesti kirjanduslik, kõik selle võtted kuuluvad modern-
 sse poetikasse: kõnetiiguurid, iseloomustused, kirjeldused. Rah-
 valuule poetikast tarvitatakse ometi ohtrasti — esimeses kahes ju-
 tus otse väsitusenl, otse närveerivalt tehtult ja otsitult — rahva-
 laulust laenatult alliteratsiooni ja parallelismi, nähtavasti sedagi
 teadmata, et rahvaproosa sääraseid stiilivahendeid kunagi ei tar-
 vita. Vt. näitena eelpooltoodud esimest tsitaati. Sellele lisaks:
 „Maha murdis ta mehed, pörutas poisid, tappis taadid, rabas
 raugad, vangi viis nägusamad neiud, nobedamad noorikud, pal-
 Jude pealikute paremad pojad. Maha murdis ta majad, tallas
 talud, küljeli ajas külad, lipa-lapa lõhkus linnad, põletas põllud,
 niitis ja tallas niidud, viis vilja, vara, veised... Küll pagesid
 pered padrikutesse ja sügavatesse soodesse jne.“ (30—31.)

Üldiselt jätab see Ansomardi esimene visand kaunis nõrga
 ja ebamäärase mulje. Kui palju selles süüdi on too raamatuid
 uuriv ja „kirjatark“ kitseit (tillukese osa pattu võiks võib-olla
 tema süüks ajada) on teadmata, kuid kindel on see, et säärasel
 kujul seda juttu ükski (kitse) eit kunagi jutustanud ei ole. Kui
 sel ka oma väike kirjanduslik väärtus ei puudu, siis lastele mää-
 ratud „muinasjutuna“ on ta täiesti ebaõnnestunud. Lapsele on see
 jutt igav, ei pane liikuma ta fantaasiat ega anna seetõttu ka
 soovitud elamusi.

Teine jutt „Surm suu ääres“ on esimese laadiline, aga si-
 saldab veel vähem rahvapärast. Selle pikkade, üle lehekülgede
 ulatuvate kirjelduste vahel on üldse ainult kaks eepilist motiivi,
 mis rahvasuus harilikult vaid mõnerealistena esinevad, nimelt: 1)
 maad mööda rändava ja inimeste ligimeelitamiseks endale mitme-
 sugust kaju võtva personifitseeritud katku motiiv ja sellega liituv
 motiiv katku laastatud tühjast maast, kus inimese jalajälg on
 haruldane kui „püha asi“; 2) nähtavasti mingi kohalik muistend
 eksivast ja näljast raudrüütlist, kes peatub üksinda kodusoleva
 naise hurtsikus, kus saab surma ja kelle reisipaunast naine leiab
 oma mehe kardvöö, sõnumina ta surmast sama raudmehe mööga
 läbi; naine omandab rüütli röövitud kulla ja hõbeda ja ta järel-
 tulijad on praegu jõukad — kuid see motiiv on tundmatuseeni mo-
 derniseeritud ja moonutatud, et vaevalt eraldada saab, kui suur
 murdosa sellest on tõepoolest rahvapärane. Veel vähem kui esi-
 mese jutu puhul saab siin kõnet olla muinasjutust. See on mo-
 derne novell, kuid kõigiti keskpärane või alla selle. Komposit-
 sioon on haruldaselt nõrk. Puudub keskendus. On palju kirjel-
 davat, allitereerivat proosat, on kuhjatud palju liigset kujutlus-
 materjali, mis teeb jutu igavaks ja ta kogueffekti lahjaks. Mõni
 kirjeldus on ju üsna kujukas, kuid üldisesse kompositsiooni sobi-
 matu. Jutt on oma kokkuseadelt niivõrt ebaühtlane, ebastiilne
 ja ebaselgegi, et mingit tervikut, koondunud meeleolu ei lase
 tekkida, ja kui lõpulehekülil jõutaksegi teatava dramaatilisuseni,
 siis seegi on imelikult kohmetu ja meeleolult laialivalguv, et kõik
 mõju kaotsi läheb ja võid ainult külmalt õlgu kehitada. Ei soenda
 ega päästa ka autori patriootilised viiped esivanemate XII. a.-s.
 kannatusile ja oleviku kadaklusele jm. (!) (Seda kõik ikka mui-
 nasjutu nime all!) Kui sel jutul siiski mõnesugust mõju on,

siis on see peamiselt illustratsioonide teene, mis siinkohal meeleoluliselt hästi on õnnestunud.

Kolmas jutt „Tondi Tõnu“ seevastu on hoopis väärtuslikum ja mõnusam lugu. Ulatuselt täidab ta poole kogu raamatust ja sisaldab terve kombinatsiooni rahvajutumotiive, mis päris osavalt on ühendatud tervikuks looks: 1. tuttav kratimotiiv: kratid on lese perenaise varavedajaks, sulane sööb nende toidu, panevad maja põlema, sulane viskab nad rattarummus tulle; 2. nähtavasti tõsieluline motiiv kurjast naisest, kelle pärast tublist mehest saab joodik; 3. uue krati tegemine tavalise retsepti järele; 4. jutustusena krati jännijäägi motiiv rahakandmisel katkise põhjaga nõusse; 5. kuidas vanasarvik Tõnu hinge ära viib; 6. Tiiu jutustus, kuidas paganad lõõtspilliga tallu tulnud ja tüdrukud ära söönud; 7. Tõnu kodukäigu motiivid (2): tahtis Tiiut ära viia, sai aga Tiiu asemel kitse kaenlasse ja lendas sellega minema; jutu sisse on põimitud veel lühidalt: 8. hundi loomise, 9. kuutõrvamise; 10. suitsutekkimise, 11. orjade ja sakste saamise, 12. Püha Jüri motiivid. Säärane motiivide ühendamise on täiesti kunstlik, rahvasuus harilikult nii keerukaid kompositsioone ei leidu. Kuid see viimane jutt on ometi täiesti rahvapärane oma motiividelt ja nende edasiandele vormilt, kuigi seegi veel valjult mõttes muinasjutt pole. Siin on üsna kõrvalisele kohale surutud esimeste juttude pikad poeetilised ja kirjeldavad sissejuhatused ja vahe-lugemised. On kinni peetud rahvapärasest ühtlusviisist ja taoteldud rahvakeelt ta foneetiliselt iseärasusis. Pole seda kunstlikku ja stiilitut keelemaneeri mis eelmises. Rahvajutu meeleolu on täielik, sest motiivid on ehtsad ja sündmustik liitub sündmustikule, iseäranis lõpuosas, mis kisub kaasa. Seda iseäranis sest mõmendist, kui Tiiu Tõnule krati tegemiseks nõu annab; siit peale omandab lugu täieliku rahvajutuvärvingu ja -meeleolu. Ainult kohati satub autor stiilist välja, nagu lk. 75 ja 76, suveöö kirjelduses, kus ta ei malda olla omalt poolt poeetilisi pilte juurde lisamata. Näit. jutustab Tiiu: „Old ilus, soe süöe. Kõik ilm old juo ingamas: inimesed oma onnides päävatõest puhkamas...“, aga pisut edasi: „Tuul sie suikund õhupatjadel; ...; rohi sie kõrt kõrre vasta tuetades unitsend pääva palavuse roidest; lillekesed, oma kuldnapukesi õrnaltõhkavale rinnale langetades ja liblesesi äbälilikult kokku tõmmates, nagu oleksid nad kartnud, et õe jahedus pimeduse kätte all oma suudlemisega nende õrnusele ja ilule unes kahju teha oleks võind — eljund unes mõlõgutusi kuldpäeva suojast särast...“ jne. Pisemaid väljalangemisi esineb veel mitmes kohas (nagu lk. 77 jm.), aga need ei eksita palju. Jutus puudub ka rõõmustaval kombel autori tendents.

Kokkuvõttes võiks öelda: Lasteraamatuna (ega ka kirjan-duslikult) ei oma käesolev kogu silmapaistvaid väärtusi. Ta väljaandmine on õigustatud peamiselt viimase jutustuse pärast ja ka vahest seepärast, et see kõigele vaatamata ometi on kõik, mis kirjanik Ansomardist vähegi püsivamat on säilinud. Teos sisuliselt on siiski sümpaatne. Ta puuduseks on esmalt see, et liiga vähe on kinni peetud rahvapärasest sisust ja konkreetsest jutustilist. Lastele on esimese ja teise jutu pikad kirjeldav-lüürilised sissejuhatused igavad ja vähendavad juttude kogueffekti peaaegu nullini. Autoril on rahvaluule poetikast pärit peale süzee ainult rohke aga võlts alliteratsiooni ja parallelismi tarvitamine. Kuid see on koomiline abinõu tõsise muinasjutu-

stiili taotlemiseks. Kahes üksteisega sobimatus eristiilis, mingis rahvaluule ning modernse proosastiili kompromissvormis (kusjuures viimane on valdavas ülekaalus) muinasjutte kirjutada on täiesti lootusetu ja absurdne. Lisaks sellele esimeste juttude meeleoluline ebaühtlus, autori käsitustendents ja muinasjutuelementide pea täielik puudumine. Neid puudusi tunnevad mudilasedki, kellele see raamat määratud, kindlasti kohe. Lastejutuna on ainult „Tondi Tõnu“ omal kohal. Raamatu heaks küljeks on et pakutakse pikemaid kompositsioone, mitte lühikesi sidumatuid katkendeid, millisel kujul need motiivid rahvasuus esinevad.

Põhjendamatuks jääb, et see õige keskpärane kogu on arvatud sellise luksusväljaande vääriliseks. Kui E. K. S. laste jaoks soliidseid muinasjuttuväljaandeid tahab kirjastada, siis leiduks selleks meie muinasjuttude nii trükitud kui trükkimata kogudes ehtsamat ja stiilsemat materjali (Kreutzwaldi kogule ei saanud osaks kaugeltki säärast au). Sellejuures oleks Jalgsemaa Kitseide kolmas jutt kahtlemata tähelepanu ja hindamist leidnud.

Raamatu illustratsioone vaadeldes peab tunnistama, et need sisust hoopis paremad tunduvad. Muinasjutu ja üldse rahvaluule illustreerimiseks näib meie kunstnikest ainult A. Roosilehel tõelist närvi olevat. Illustratsioon ei tõsta siin mitte ainult raamatu väärtust, vaid moodustab raamatu koguväärtusest võib olla enamgi kui 50%. Illustratsioonid aitavad jalule seada teose koostamatu meeleolulist ühtlust ja süvendavad väga tunduvalt selle tundesisu. Juba illustratsioonide pärast üksi maksab seda teost omandada.

Oleks heameelega näinud kui seegi väljaanne oleks sisaldanud lühikese tutvustuse teose autoriga ja käesoleva teose sünni ja hinnanguga redigeerijalt, kas või pool lehekülge raamatu lõpus. Või eeldatakse, et käesoleva raamatu lugejail kirjandusteaduslikud huvid alles täiesti puuduvad? Minu arvates on need märked igas raamatus otstarbekohased, nad loovad kindla ajalise, ruumilise ja väärtus-hinnangulise perspektiivi lugejale. Ainult, et nad võiksid väljaandekohaselt lühemad või pikemad olla.

August Palm.

Rudolf Sirge: Võõras võim. Kaks juttu. „Sõnavara“ kirjastus 1927. a. 96 lk. Kaas H. Blaubrückilt.

R. Sirge juttude ainek on pärit 1918. aastast, Saksa okupatsiooni ajast. See episood moodustab Eesti ajaloo suursündmustes üpris iselaadse ja kontrastilise värvinguga järgu. Anarhiast lohkav enamlaste hirmuvalitsus vahetus üle õõ monarhilise despotismiga. Riikliku organisatsiooni ilmavaateline skaala viskus korruga ühest äärmusest teise. Miks ei võinud toimuda raskeid tragöödiad sellal, äärmisi värve kandvate valitsuste vahetusel. Toimuski! Ent meie kirjanikkond on vähe reageerinud nendele sündmustele ja see ajajärk on võrdlemisi vähe leidnud kajastust meie moodsa literatuuri ainekus. Teda polegi peaaegu käsitletud, kuigi just see õhkkond annaks tänuliku fooni suurteks intriigirikasteks romaanideks. Hilisem juhtumus, Eesti vabadussõda, on leidnud palju rohkem käsitlust.

Nõnda on siis Sirge kaks juttu uuduslikud kõigepealt oma aine poolest. Kuid aine on ju kunstiteose loomisel ikka teise järgu element, tähtis on esmajoonelt, kuidas ainet on käsitletud.

Väljudes viimasest lähtekohast peab R. Sirge kohta tähendama, et üldiselt on ta käsitelnud hoogsalt, kaasahaaravaltki, kuid mitte ühtlaselt. See on aga algaja kirjaniku seisukohalt täiesti arusaadav ja vabandatav, sest kindla isikupärase jutustusviisi kujunedes on paratamatu selline ebajärjekindlus, kõigepealt selle tõttu, et autori kujutusvõime omapärastes käikudes, mis pole kõik veel välja kasvanud, tekib tühikuid, mida on tarvis täita. Mõttelised assotsiatsioonid veavad nagu pool alateadvuses kunagi loetud ja mälusse püsima jäänud võtetele ja ebatühtlus ongi käes.

Algaja kirjaniku inspiratsioon on hetkelisem. Selle nõrgenedes tuleb aga koondada rohkem mõistuslikku tahet, et viia ülesanne lõpule. Sellepärast on ka arusaadav, miks algajate teoste algused on sageli hoopis paremad kui lõpupoolded osad. Mainitud asjaolu tuleb kõigiti kohandada ka R. Sirge kohta. Eriti ilmestub see ta teose esimeses jutus „Tuulemäe isa“. Autor algab omapärase, jõurikka proloogiga, kus helisevad kõik need motiivid, mis kannavad teost. Mõne lühida lausega on antud novellide fooni täielik karakteristika. Näitena esitan selle mõne reaalse avamängu terveni.

„Võõras võim vallutas maad. Võõrad sõdalased käisid talust tallu, rüüstates varandusi ja tappes inimesi.

Võõras sundija kirjutas teenurkadele verevate tähtedega: Mina keelan ja käsen, mina poon ja lasen.

See oli verine aeg, täis veriseid sündmusi.“

Selle järele hakkab autor kirjeldama juhtumusi Kassisalul mõisale kuuluval Tuulemäe kandikohal, kuhu ilmub salkkond saksa sõdureid eesotsas oma pealiku, Kassisalul mõisnikuga, ja nõuab Tuulemäe isalt, et see neid mõisa viiks.

Andumusega jutustab siin autor, joonistades seda episoodi kujukalt ja omapäraselt. Edasi muutub jutustuse käik šabloonilisemaks. Kordub tuntud lugu. Kassisalul mõisnik on oma kandikoha rentnikuga juba sõjaeelsetest päevadest vaenujalal. Sellele vanale vihale seltsib veel näilise põhjusena asjaolu, et rentnik talle valetab oma hobuse olemasolust, öeldes: „Enämbläse veiväär“. Peale hobuse leitakse läbiotsimisel veel üks Vene sõjaväe vintpüss. Kõik need asjaolud annavad põhjust Tuulemäe taadi vangistamiseks ning hiljemini surma mõistmiseks. Kuid temal õnnestub põgeneda. Pool suve elab ta kodus, põranda all koopas, paos. Ja kui hiljemini parun sellest teada saanud ilmub uuesti maja läbi otsima ja Tuulemäe isal enam pääsu pole, süütab see hoone põlema, ning hääbub leekides ennemini, kui annab end parunile piinata.

Peategelase heroilise surma ja novelli efektse lõpu peale vaatamata tundub ta hõredana ja lugejat vähem paeluvana kui algus. See hõredus on tingitud just neist eelpool mainitud tegureist. Esimeses osas on omapära tihedam, tühikuid on minimaalselt vähe. Teises osas aga kujuneb asi vastupidi. Juba kompositsioonis tekib mulje, mis tahes või tahtmata tuletab meelde romantilisi kangelasjutustusi (näiteks kas või E. Bornhöhe „Tasujat“), ja kus see assotsiatsioonlik sarnasus ei räägi Sirge kasuks. Oma väite tõestuseks esitan siin mõned iseloomustavad üksikasjad sündmustiku käigust.

Nii pea kui isa tuleb oma peiduurkast välja, et aidata pojal linu külvata, juhtuvad paruni piilurid, valitseja ja kubjas, teda kohe nägema. Autor laseb neil sel päeval tulla Tuulemäele Au-

gustile tooma paruni kirja, milles rendileping üles öeldakse. Kuid hiljemini, kui nad pöösa taga valvavad, selgub nende omavahe-
lisest kõnelusest, et see kiri polnudki esmajoonelt tähtis, see oli
rohkem dekoratsiooniks. Parun soovis vaid teada, kas Tuulemäe
vanamees on kodu. (Vaata lk. 47.) Miks ei saanud ta oma
kääsklasi muul ajal luurekäigule, „oli ta ju veendunud ses, et isa
põgenenud“, ja juba sest saadik, kui ta leidis, et mahalastute
hulgas isa ei olnud. Terve pool talve ja kevadet oli aega
luurata. Miks? Seda teab vist ainult Rudolf Sirge. Lugeja
seisukohalt kujunevad parun ja tema truid sulased läbinägi jaoks
mustkunstimeesteks. Jutustus saab aga selletõttu mingi õõnsa,
vana romantika toodete ilme, kus valitsevad rohkem igasugused
imelikud juhtumused ja autori paljastatud kujutustahe kui elu
orgaanilise arenemise seadused. Samuti pöösa taga piilumise
stseen ise tuletab kangesti meelde Saali ja Järve jutustusi.

Sellises struktuuris areneb töö lõpuni. Vahepeal nagu vilk-
satab sekka rohkem omapära, kuid lõpp-pilt on jällegi väga tugev
paralleel ajaloolisele romantikale, kus tõese kandjaid lastakse
kangelaslikult surra, kujutades neid üliinimlikkudes situatsioones.
Kuulake näiteks kas või järgmist tsitaati:

„Korruga paistis keldriukselt tõmblevate leekide vahelt hirmu
äratava inimese kogu. Ta nägu oli viril valust, pikka valget
habet ja rippuvaid juukseid haarasid ahnelt leegid. Ülessiru-
tatud kätel karjus ta üle tule vuhina ja müra midagi. See kõlas
õudselt, võikalt, kui needmine, sajatamine läbi öö...“

Mitmeti kunstipärasemaks ja küpsemaks osutub „Võõra
võimu“ teine jutustus „Veski valvurid“. Siin kujutab autor ürgse
õigusmõistega vanamehe Nanni ja tema tütre Leiti kannatusi.
Huvitavalt ja õnnestunult on kooskõlastanud Sirge tegelasi mil-
jööga, andes kogu sellele pildile enam-vähem ühtlase omapärase
värvingu.

Ürgoru põhjas, igast küljest metsadest piiratud, asub veski,
mille omanik Nann on samuti juurdepääsematu okupatsioonimeeste
võõrale õigusmõistele. „Veski on minu oma. Mina võin oma
veskiga teha, mis tahan.“ See looduslike seaduste algelistele
mõistetele tugenev tõekspidamine omandusõiguse piiramatuses on
temas niivõrt paandumatu, et seda ei saa kõigutada ka suurima
ahvardusega. Nann teab enesel täieliku õiguse olevat ja õigust
ei või ju ükski võim temalt riisuda. Muidugi ei aita Nanni fa-
naatiline veendumus oma õigusse. Tõrkujana viiakse ta vangi.
Veskisse aga pannakse valvama neli saksa sõdurit. Nüüd toimub
valvurite ja Leiti vahel analoogiline kurbmäng — otse haiglane
kinnipidamine oma tõest. Isegi surmahirm ei pööra Leiti mõtteid
kõrvale. Tiira sõduri eest põgenemisel välgub ta peas:

„Ennem järve, surma, ükskõik kuhu, kuid mitte selle kätte,
kes näis välja kui nõdrameelne, hull! kelles oli enam elajat kui
inimlikku meelt.“

Nann ja Leiti on oma veendumuste märtrid. Kõrgem kõigest,
isegi eluinstinkti, on neile oma tõekspidamine. Kuigi need kujud
tähistavad ka romantilist heroismi, mille põhimõtteks: ennem huk-
kuda kui end koera kombel lasta käsutada (lk. 83), on nendes
siiski sootu rohkem omapärast psühholoogiat ja põhjendatud ellu-
suhtumist kui „Tuulemäe isas“. Nad osutuvad elulisemaks, seega
lugejale lähemaks ja usutavamaks.

„Võõrast võimu“ kannab soe isamaalsus. Iseenesest väga

soovitav nähtus. Kuid niisugused lisandused ei tohiks sel kujul esineda, et töö kunstiteosena nende all kannatab.

Näiteks. Esimeses jutus, tapmisstseeni keskel räägib Sirge korraga, mitte ühestki töö kompositsioonilisest nõudest tingituna, kuidas „kuskil kaugel määratu rahva hulk paljastatud päil ehtis sellesama sõjaväe mehi lilliga ja laulis kiituselaulu pillide saatel.“ Iseenesest ju sügava patriootilise meeleolu loomine. Kuid on see siis ainuke võimalus isamaalist joont väljendada. Sugugi mitte. Mis puutub otsekohe käsitledavasse tõesse, siis õhkub siin isamaalist meeleolu pea igast reast ja see kontrastide kõrvutamine oleks võinud ilusasti ära jääda. Teos ei oleks sellega midagi kaotanud, küll aga võitnud: kompositsioon oleks olnud ühtlane.

Samuti kipub autor vägisi näpuga näitama, kes on süüta ja kes on süüdlane, öeldes näiteks lk. 28: „Ja lõpp oligi süütute inimeste kannatustel“. Kes teab, kas nad olidki süütud? Kui küsimust võtta puhtjuriidiliselt, siis selgub, et Tuulemäe isa ei olnud sugugi süütu. Teiste kohta puuduvad andmed. Muidugi teine lugu on väljudes moraalsest lähtekohast. Ent siin ei oleks autoril ka sugugi tarvis näpuga näidata, see on selge ilma selletagi.

Siirdudes teose stiililise ja keelelise külje vaatlusele, tahaksin fähistada siin mõningaid ebajärjekindlusi. Kõnelused on kirjutatud murdes, mis iseenesest aitab süvendada teose reljeefsust, kuid murre peab olema ühtlane, vigadeta. Eesti rahvusest tegelaste dialoog on järjekindel, autor lõuna-estlasena näib Võru murdes kodu olevat. Aga nii pea kui ta parunit hakkab kujutama, vääratab sulg. Olgu toodud näitena kas või järgmine ütlus lk. 9:

„Hee kull. Sina panep silmapelk obene ette ja viip meid Kassisalu mõisa. Moistap!“

Nii räägib eesti keelt küll venelane või mõni muu, ainult sakslane mitte. On ju häälikud „ä“ ja „ü“ saksa keeles nii sageli esinevad, et nende hääldamine ei valmista sakslasele pismatki raskust. Teine asi on aga „õ“. Peaaegu kõigile sakslastele on see häälik komistuskiviks. Kuid Sirge laseb parunil seda korraga imeselt kuuldavale tuua.

Samuti tarvitab autor ebaõigesti kaudset kõnet. Näiteks lk. 8: „... sakslased tulla...“ jne. Kuigi rahvas nõnda räägib ja autor on tarvitanud sellist konstruktsiooni tegelaste mõtete edasiandmisel, ei eelda see sugugi ta olemasolu käesoleval juhtumil, sest autor pole mõtteid edasi andnud otsekohe, vaid on neid ainult refereerinud.

Lauseehituses on autor paiguti alistuv võõrastele mõjudele. Näiteks lk. 14: „Senini oli ta nagu väikest salahirmu selle hulluljulge vanakese ees tunnud.“

Stiilis on tunda Tuglase mõju. Üldiselt on ta ühtlane, vastav tänapäevale, lühilauseline, ruttav. Tähelepanu väärivad siin leidlikud ütlused ja võrdlused, mis suurendavad autori väljenduslikku omapära küllalt ilmekalt. Nagu näiteks: Üle ta kullakollase näo jooksid jämedad pisarad. Keldris oli kirstvaikne ja haudpime. Sügas ta vahtpehmet mokka. Jne.

Sirge on terav tähelepanija. Tema kui kirjaniku illusioonlik nägemisvõime on tugev, pildid, mis ta silme ette kerkivad, on viimse peenuseni selged. Sellepärast on nad ka lugejale reljeefsed

ja arusaadavad. Iga vähemgi asi on Sirge kirjeldusis leidnud tähelepanu, olgu see siis suure kärbe pöörin või lepalehtede asend vihmasaju ajal. Sellepärast võib tema siia-sinna, tihti vahele põimitud kirjeldusi nautida mõnuga.

Üldiselt paelub „Võõras võim“ lugejat, esiteks sellepärast, et tema ainek on uudis, teiseks selletõttu, et ta on kirjutatud suure hingelise soojusega ja terava kujutusvõimega.

5. X. 27.

Arno Raag.

Oskar Luts: **Kapsapää**. IV trükk. Noor-Eesti kirjastus. Tartus, 1927.

Eestis on ilukirjanduslike teoste IV-ad trükkid võrdlemisi haruldased kirjanduslikud nähtused ja sellepärast leian ka põhjendatud olevat mõne märkuse tegemise O. Lutsu „Kapsapää“ IV-da trüki ilmulise puhul.

Ei usu, et lugejate rohke arvu pärast on seda raamatut levinud nii palju. Selles on pigemini „süüdi“ näitelavad. Eriti maanäitelavad. Pole vist seltsimaja maal, kus pole nähtud Pliuhkamit oma perekonnaga.

„Kapsapää“ on üks neist vähestest rahvalikkudest ühevaatuselistest näidenditest meil, millel ei puudu kirjanduslik väärtus. Ütlen pigemini kirjanduslik kui kunstiline.

Satiir täis teravat irooniat, kuiva sarkasmi leidub tas koguni. Ja kui ta ilmus 1913. aastal, siis võis teda julgesti paigutada ühiskondliku satiiri klassiliste näidete hulka. Ja kuulub sinna tänapäevgi.

Pliuhkami tüüp elus arenes tugevajooneliseks eriti sõja ajal. Luts oli ise oma epigoon, andes hiljemini välja „Kalevi kojutuleku“.

Ja huvitav, et see näidend salvab, tabab märki tänapäev samuti kui sel ajal. See tähendab, tas peitub siiski kunstilist hingeõhku, mis laseb teda püsida ühe noorena. Või on küla ühiskondlikud olud endised?

„Kapsapää“ on minu arvates üks kõige tusedam kirjanduskunstiline tõend — corpus delicti — et Luts sugugi ükskõikne pole sotsiaalse elu vastu. Lutsu mitmepalgelises kirjanikufüsiognoomias on „Kapsapää“ kindlasti väljapaistev osa. Ja sellepärast võib ka ta edaspidiseid trükke ainult tervitada.

Mihklipäeval 1927.

Ilmar Reiman.

Killud ja dokumendid.

Kahurväelase või sõduri vandevormel Karl XII ajast.

Järgnevas avaldatud vandevormeli dokument asub Tallinna linna arhiivis, B. K. (Bewohnerlisten Revals) osakonnas nr. 12 all („Verschiedene Eidesformeln aus d. 16.—19. Jahrh. in estnischer, schwedischer und russischer Sprache“).¹⁾ Nagu vandevormeli tekstist näha, on ta kokku seatud linna garnisonide kahurväelaste või sõdurite jaoks Karl XII ajal, 1697. ja 1710. a. vahel, ja loendab sõduri tähtsamaid kohustusi. Peale

---

1) Vt. selle, G. v. Hanseni poolt leitud vandevormeli leidmise kohta Sitz-ber. d. G. E. G., 1891, lk. 143.

selle on eeldatud, et sõdur peab teadma „sõjasäadmisi ja käske“, mis talle ette loetakse. Vandevormel on käskkirjaline. Nii keeleliselt kui ka kultuuri- ja sõjaajalooliselt on tal väärtust. Laseme järgneda vormelil.

Constabel oder Soldaten Eyd.

Minna N. N. tootan ja wannun Jummal ninck temma Pöhha Evangeliume jure, et ma tahhan ninck pean omma Perris Kuninga eest pidama sedda subrd wäggewa Kuninga ninck Herra, Harra Kareli se Kahheteistkümmne sest nimmist, nende Rohzide, Gotide ja Wendide Kuninga, Suhr Försti Somes, Hertogi Skoti, Esti, Liefflandi, Karelen, Bremen, Währden, Stettin-Pommern, Kaszuben ja Wendeni Mahle, Forsti Rügen mahle, Härra ülle Ingridi Ma ninck Wiszmary, Kui ka Walzgrawi Reini Jögge jure Beyri Mahle, Güligi, Klewe ja Bergeni Hertogi Ninck perrast omma Kuninga Surma /:kumma Jummal armolikkult weel kaua temmast errakähko:/ omma Kuninga ninck se Riki Perrajat, ninck ninda ettespitti Perrajast Perrajade päle, kummast kuninglickkust Suggust ühhe tössise Perris-Oigusze lebbi sedda Riki enneselle sawat, ninck üx teise jerrele sedda wisi, kui on sätut, Kuninglickko Jercke päle tulawat.

Minna pean ka ollema omma armolissimal Kuningal ja Riki Perrajalle üx tru ninck auus Tener, ninck allamb, ke keike se jerrele, misz Kuninglickko Auo ninck Oikusze polest Kuninga perralt on, ninda kui minna keikeparras sedda moistan ja arrodan, hästi wahtma ninck se polest kangeste ollema, pean ka keike surema murret kandma, aitada ja eddese satada keik se, misz minno armolissimal Kuningal woix üx tru Tenistusz ninck Kaszo olla, sedda agga keelma ninck se wasto seiszma, mis sell Kuningal ja teäma Rikil peap Kahjux tulles, se jures ka aixaste täda andma, kusz mul tuttap et üx kahjolinne Assi saax tausma.

Ninda sammoti pean minna ka omma Kuninga sätut ninck minno ette loetut Södda Säadmiszet ninck Kässut¹⁾ Hästi tähhele pannema, ja ni paljo kui ma sutan ja arrodan, keikel Wisil teggema ninck kui ühhe trui ja ausa Söddamehhe (Soldati) Kohhus on, ennast piddama, Tormi Jooxmisse, Södda tapplemisse, nink keike mu Asjade sees misz mulle Ma ellick Merri päle Käsktaxe tehha.

Minna pean ja tahhan selsammal Kombel ussin ninck noppe olla, sääl sees, misz Kuninga ja Riki ja sesinnase Linna Häax ninck Kassux tullep, ja kussa käsktaxe Walwaja olla ninck tö tehha.

Omna Üllemalle se sinnase ausa linna Wannemalle ja nelle Upzerille üllemalle ehk allemalle pean minna hä meelega Sannakuulialik ollema keike sees mis nämmat Kuninga ja temma Riki ja sesinnase Linna Häax ninck Tenistussex käskiwat, ninda kui ma sedda Jumala, Kuninga ja Igga ühhe ausa Innimesze ette woin wastada. Se Kumpani alt, kumma alla ma ollen sätut, pean minna mitte errajooxma ehk korwale minnema, ehk ennast errapietma, erranis sedda misz mulle käsktaxe icke, ja senni ko ma ellan ja woin, kowwaste ninck Hä meelel teggema ninck tähhele pannema ninck keikepitti, kui ühhe ausa ninck julge Soldati ninck Teenri Kohhus on, ennast neitma, mitte üxpeinis se Ammetis, mis mulle nüüd on, erranis ka, misz eespitti saex minno Holix antut ninck mulle käsktut sama; kumb minna keik truieste ninck ausaste tahhan tehha ni tööste, kui Jummal mind aitap Jhho ninck Hinge polest.

O. Liiv.

1) Vt. „Meije Kolge armolissemba Kuninga Soddasädduset . . .“ kohta muuseas V. Reiman, Pildid Pöhja sõjast, Sirwilauad 1902, lk. 13.